rímelő mohósággal és hivalkodó alliterációkkal. „Bizarr mesevár most a városháza, Fény fürészti fantasztikus falát. Nyáresti csönd. Valaki Grieget játssza: Epedőn, lágyan a Solvejg dalát." Az ilyenekben a zsúr-versek színtáján mozog. Szerelmes verseiben pedig éppen a „merész" érzékiesség hat legbanálisabban. Hiszen Erdős Renée régibb írásai óta ez a hang annyira megszokottá vált, hogy csak némely nőíróink tartják bámulatos következetességgel még egyre — bátor újításnak. S e hang szomszédságában — mint Kail Irmánál is — rendszerint megszólal az asszonyi alázat szirupos áradása is:

És mégis eljött
a lelkem párja,
csillogó, fényes
szűz asszonyálmok
fölkent Királya.
— — — — — — —
Ezer év óta
jöttére vártam,
száz életen át
csak őt szerettem,
csak őt imádtam!

Mindez únos-úntig ismert beszéd, s nem is éppen legértékesebb ismeretségünkből való.

A *Magyar Írás* kiadványai közt egy fordítás is akad. Ez is a szerkesztő, Raith Tivadar munkája. R. M. *Rilke* rapszódikus, balladás szabadversét ültette át, amelyben a költő tizenhetedik századbeli ősének állított emléket. A Rilke-ős Magyarországon halt lovagi és hősi halált, s ennyiben a műnek hungaricum-érdekessége is van. Le is fordították már Raith előtt is, hanem azért nem végzett ő sem kárbaveszett munkát: tolmácsolása hű is és alakilag is érdekes. Rilke jellegzetes századvégi, dekadens költő, az expresszionizmussal semmi közössége sincs, tetőtől-talpig formalista. És az „expresszív" Raith is formai oldalán fogta meg a maga feladatát: a virtuózt nem csekély virtuózitással szólaltatja meg. A sorok közepébe rejtett rímei nagy raffinement-nal csendülnek ki.

Könyve címlapján *kornét*-nak nevezi Rilke Kristófot. Ez — úgy gondolom — magyar fordításban helytelen szó: valami Kazinczy-korabeli szenvelgő íze van. *Zászlótartót* mondjunk inkább, vagy, ha ebben nem éreznők eléggé a régiesség színezetét, forduljunk ahhoz a névhez, amelynek nyelvünkön is megvan a multja, és írjunk *kornétást*.

Rédey Tivadar.

Szépirodalom Petőfi körül. (Nadler István: Diadalmas Petőfi. Surányi Ernő: Petőfi és egyéb költemények.) A nagy évforduló áldozatözönében egyre-másra tünedeznek föl azok a kisebb kiadványok, melyek az alkalmiság jogcímén kérnek helyet a maguk szerény koszorúi számára. Kortörténetileg jellemző rájuk, hogy a centenáriumot nem egyszer az irredenta-mozgalom javára is értékesíteni óhajtják. Nadler István hat képre oszló színműve, előszava szerint, nem is vágyik költői babérokra, csupán az a törekvése, hogy Petőfi örökértékű érzelmeit és gondolatait az említett cél érdekében, főképp a diákság körében elmélyíteni segítsen. Tekintve, hogy ez illő keretben és tapintattal történik, a kis mű (melynek jövedelme az esztergomi érseki tanítónőképző intézet könyvtára fejlesztésére van szánva) nyugodt lélekkel ajánlható az érdekelt körök figyelmébe. — Surányi Ernő füzetében az emlékezés ünnepi kifejezését szintén a jelenre való utalás időszerűsége hatja át. Ez a hangulat mélyül aztán tovább a következő ciklus („Bilincsben") darabjain. A napjaink szomorúságától fátyolozott, de a jövőben dacos elszántsággal bízó költemények formailag nem elcsépeltek. Feltűnő azonban, hogy a verselés kedvéért olykor az értelem rovására is kacérkodnak a modern titánkodással. A „Tüzek" és az „Egyedül" verscsoport igénytelen közvetlenségével élményszerű indítékot sejtet; itt-ott azonban még észrevehető az alakítókészség fejletlensége. *A. B.*

Katholikus hitbuzgalmi munkák. (Marczell Mihály: Krisztus Urunk nyomdokain. — Démurger: Életcélunk. Franciából fordította: Lepold Antal. — Zulawszki Andor: Anyák a Mester lábainál.) — A gyakorlati katholikus hitéletet szolgáló újabb könyveken erősen szembetűnő vonás az, hogy egyre gondozottabb és választékosabb irodalmi formában jelennek meg. Főleg probléma-beállítás, a nyelv újszerű-

sége s a stílus frissesége szempontjából mutatnak eleven haladást. Az egyébként is tudatosabbá és egyetemesebbé kiterjedt vallásos érdeklődésen kívül éppen az érintett tulajdonságokból sokban magyarázható az, hogy a katholikus hitbuzgalmi irodalom lendülettel kezd erőre kapni. Hogy emellett bizonyos kifejezésbeli egyenetlenség, a tárgy tartalmi érdekéhez nem mindig biztosan símuló stílus-harmóniátlanság, az egyes írók ízlés- és szemlélet-különbözősége szerint föllépő stílus-különbségek is mutatkoznak, az természetszerű következménye annak a nyugtalan s egy kissé lázas törekvésnek, amellyel a modern irodalmi nyelv a szellemi élet minden területén igyekszik elhelyezkedni és tért foglalni — a hagyományos irodalmi nyelvvel szemben. Nem ment ettől az irányzattól még az annyira konzervativ katholikus hitbuzgalmi irodalom sem, mely bár egyrészt rugalmas fölvevőképességével semmi formai ujításától sem zárkózik el, másrészt a fölfrissített kifejezés alatt is óvatosan őrködik a tartalom tiszta hagyománya fölött.

A most megjelent könyvek is igen érdekes példáit nyujtják a formai és nyelvbeli megújhodás emez általános igyekezetének.

Marczell Mihály munkája inkább elgondolásában, mint anyagában új. Sorraveszi a családi életet alakító és irányító hit- és erkölcsi elveket, rámutat gyakorlati értékükre, belső szépségükre s így valósággal a keresztény élet-művészet kalauzát írja meg. Egy kissé zavaróan hat könyvében az, hogy módszere nem egységes: első részében magyarázó, a másodikban pedig szónokias fölépítésü és célzatú. Előadása azonban mindvégig nemesen egyszerű, világos, vonzó marad. Gondolatai nem újak, s látszik, hogy nem is ez a könyv fő igénye, de újszerűen, frissen hatnak az aktuálisan beállított korszerűség szempontjából. Sok része van e cél elérésében a mű stílusának, főleg mondatalkotó művészetének. Látszólag a könyvnek nincs is önállóan érvényesülő stílus-fölszerelése; mindenhol a gondolat áll előtérben, a mondat csak kivilágítja, de nem ötvözi ki művészi formájúvá a gondolatok sorát. De ez csak látszat. Igaz, hogy külsőleg kevés az esztétikai dísz az egész munkában, de igen finom benne a mondat belső kiképzésének a gondja. Ennek tudható be, hogy bár gondolatai nem váltódnak át könnyű hangulat-mondatokká, mégis valami közvetlen érzelmi levegőt kapnak, amelyet a mondatok szerkezete, elrendezése, szétosztása hangol a gondolatok logikai ereje fölé. Még fokozza a hatást nyelvének gyönyörű magyarsága.

Démurger könyve idegen alkotás, formai szempontból tehát csak közvetve hathat. A fordítás igen jó. Kitünően megérezteti a mű eredeti nyelvi jellegét: a fogalmak szabatos és pontos kifejezését.

Zulawszki Andor tollát nagyon kegyeletes motivum: édesanyja megvigasztalása vezette könyve megírására. E motivum lélektani minősége egyúttal meg is határozza a mű szellemét s fölépítése módját: a gyengédséget, az erős líraiságot, a nem annyira okoskodó meggyőzést, mint inkább együttérző ráhatást. Ezt a célt szolgálják Zulawszky Andor könyvének irodalmi elemei: stílusa, melyen erősen érzik a modern szimbólikus meseírók hatása és általában képzelőtehetségének a képszerűségre hajló állandó készsége. Ezek az utóbbi vonásai azonban néha talán jóval díszesebbé, sőt pompázóbbá teszik előadását, mint amennyi a fájdalom lélektanához illik. Ilyenkor mintha az érzés nem tudná kibontani természetesen adott erejét, amely a maga közvetlenségében legfölemelőbb szépsége a fájdalom költészetének.

Brisits Frigyes.

Gopcsa László: Gárdonyi Géza élete és legelső írásai. (Pfeifer Ferdinánd kiadása.) — E 86 oldalas kis könyv nagyobbik fele Gárdonyinak legrégibb ismert írásait teszi közzé, számszerint hat kis apróságot, többnyire humoreszket. Ezekből bizony alig tetszik még ki valami a későbbi jeles íróból. Tárgyuk leginkább a falusi tanítóvilág életéből van merítve, azaz hogy inkább életébe anekdotaszerűleg belegondolva; az egyikben pedig egy ideális tanítópálya van rövid vázlatban megvonva, de inkább typusrajz-, mintsem egyéni történetként. A humoros alakrajz s a jól folyó, egyszerű, itt-ott már ízléses előadás vall ben-

nük a későbbi Gárdonyira. Jókai hatása is erősebben fölismerszik még itt, mint az író fejlettebb alkotásaiban. Közzétételüket nem is indokolhatja más, mint a jeles írók zsengéit a tanulmányozás céljaira összegyüjtő kegyelet.

Ez apróságok kiadója bevezetésül elmondja — vázlatosan, de néhány új adalékkal is kiegészítve — az író életrajzát és közli vele való néhányszori beszélgetését. Ez utóbbiak tartalma azonban oly jelentéktelen, hogy bátran elmaradhattak volna. Azt viszont meg kellett volna mondania, hogy honnan közli Gárdonyi „legelső írását", az „Egy kínos perc" c. humoreszket. Ha ugyanis jól értjük az Előszónak ezen a helyen elég zavaros szövegét, ez nem jelent meg a Tanítóbarát-ban vagy a Néptanítók Naptárában, mint a többi öt.

H. Gy.

Gerhart Hauptmann: Fantóm. (Fordította Turóczi József. Genius-kiadás.) Egy rövid, két nagy élmény közé szorított életfejezet ez a kis regény s a hétköznapba teremtett, sánta városi írnok lelki átalakulását rajzolja meg. Bár a történet hőse hordoz magában bizonyos lelki megkötöttséget, nincsenek igényei az élettel szemben, nincs benne semmi romantikus „vágy a nagy élmény után" s kerül is minden élettágító mozzanatot, mely kitéphetné a valóság talajából. A sors azonban útjába dobja a nagy élményt s az eddig egyenletesen döcögő élet kisiklik. Megpillantja a Szépséget, mire a fantóm, énjének tudatalatti fele, felszabadul s egyetlen lendülettel irányító hatalommá válik minden további cselekvésében. Új, igényes érzékei támadnak, fáj neki a hétköznap, egész eddigi élete gyűlöletessé válik előtte, ezután csupa ünnepnapot akar megélni örök együttesben a föltedezett Szépséggel. Irreális légkörbe emeli őt Eros — éppúgy, mint Hauptmann egy másik regényének, az „Atlantis"-nak Faust-lelkű hősét —, s most csak egy vágya van már: elérni az elérhetetlent, realizálni a felszabadítottnak hitt és föltedezett ént. Az életegységből végzetszerűen kiszakadó ember örök tipusává növekszik itt Hauptmann regényének bicegő írnoka. Hogy a megnőtt, igényes életét kiélhesse, lesz belőle nagyszabású hazug, geniális csaló s végül akaratán kívül egy gyilkosságnak közvetett részese. A tetemnézés, az abszolút életrútság meglátása lesz második nagy élménye; ez rántja le lelkéről a ránehezedő démont, mely a szimpla kis írnok előtt a Szépség ősképét csillogtatta meg, hogy az életösszhangból kicsábíthassa.

Apró, szinte egylélekzetű fejezetekbe széttördelve beszéli el ennek a lelki fejlődésnek a történetét a regény hőse, aki már újra egyensúlyba jutott s kiegyezett önmagával. Nagy élményére büszke, hiszen ez életének gazdagodását jelenti, de a mult már nem zavarja a jelen harmóniáját. „Ami egyszer elmúlt, az soha többé nem hat a valóság erejével." Ennek a végtelen megnyugvásnak az arca néz felénk a regény minden lapjáról s ezt a lehiggadt multbanézést mesterien érzékelteti Hauptmann elbeszélőmódja is. A racionális józanság fénye világít végig a mult pillanatképein, de ezt a józan realizmust mindenütt letompítja az emlékezés líraisága. A stílhangulatnak e kettőssége — egyfelől az életrealitás biztos alapján álló ember tiszta, mondhatni tudósító hangja, másfelől az elbeszélt élménnyel való teljes érzelmi önazonosítás — szervesen olvad össze s lesz az elbeszélt történetnek emberileg igaz megértetője és megéreztetője.

Hauptmann regényírói tulajdonságairól alkotott képünket ez a kis regény igen jelentős emlékkel gazdagítja. *Kerecsényi Dezső.*

Teljes Balzac magyarul. Balzac egyike azoknak a regényíróknak, akikről a legtöbbet vitatkoztak az irodalomtörténészek. Némelyek a romantikusok közé sorozták, mások a realistát látták benne. Pedig Balzac egyik sem volt teljesen, vagyis mindkettő volt. A XIX. század elejének regényirodalmát két tényező irányítja: a szenvedély és a képzelet. Az egyik Rousseautól öröklődik, aki Richardson hatása alatt megteremti a szentimentális regényt, a másik szintén angol eredetű s Walter Scott nyomán lett uralkodóvá a francia romantikus regényben.

Balzac első műveit is a képzelet és a szenvedély hatja át, csak aztán járul ő maga hozzá egy harmadik

tényezővel: a megfigyelőképességgel. Regényei így három írói tulajdonság összeolvadásából keletkeztek: a két első a romantikusok közé iktatja, a harmadik révén pedig a modern realizmusnak lesz előfutára.

Különös egyéniség: sokat beszélő, nagynevetésű, erősvállú, gondozatlan ruhájú, brutálisan önző ember. Kíméletlen hevességgel tör előre az életben s folyvást nyomasztó pénzhiánnyal küzd. Mindenáron valami újat akar alkotni. Először arra gondol, hogy megírja egy sorozat regényben a francia erkölcsök fejlődését a középkortól kezdve az ő koráig. Csak aztán fogamzik meg agyában a Comédie Humaine nagyszerű alapeszméje, mely saját korának társadalmát lesz hivatva megrázó elevenséggel embertársai elé állítani. „*Emberi* színjátékot" akart írni Dante Divina Commedia-jával szemben.

És milyenek a személyei? Ezek is teli lehetetlenséggel, a romantikus és realista vonások kusza keverékével. Balzacból magából vetődtek ki ez alakok, mint a tüzes napgolyóból a különböző csillagok; mindegyikben van valami az íróból; a sokféle szenvedély, mely menthetetlen végzetességgel viszi őket a bukás felé, mind belőle sugárzik ki. Egy egész társadalmat tett élővé; kétezernél több alakja van csak a Comédie Humaine-nek; vizionáriusként látja őket maga körül az est óráiban vagy pedig benne élnek, mert mindegyik az ő ezerhúrú lelkének egy-egy rezdülése.

Szereti a merészet, ezért rajzol nagy, emésztő szenvedélyeket, amelyek fölperzselnek mindent az emberben s egyedül uralkodnak a jellemen. Nagyon tud szeretni, kedvelt alakjait cirógató melegséggel dorombolja körül s még hibáikat is szeretettel rajzolja, de viszont gyűlölni is tud, ellenfeleit az irónia ezernyi fegyverével sujtja le.

Talán egy írónak sem volt akkora hatása korára mint neki. Már jóllaktak a romantikus írók síránkozó szentimentálizmusával: Balzac viszont saját korának sebeire mutatott rá, elvonultatta olvasói előtt a nagyzoló arisztokráciát, a minden áron érvényesülni vágyó polgári osztályt, az irodalom jeleseit, a társadalom kitagadottjait. Kissé eltorzítja talán a személyeit, de nagyon sok közülök még ma is oly eleven valóság gyanánt él az olvasóban, hogy szinte mozogni, cselekedni látjuk őket.

Technikai szempontból azonban még legkiválóbb regényei is kifogás alá esnek. Igyekszik a legpontosabb leírásokkal szolgálni, túltengő tudákossággal magyaráz meg mindent s ezáltal sokszor lesz unalmassá. A jellemeket is nem annyira fejleszti, mint inkább készen adja, sokszor fárasztó lapokon át elmondva történetüket. A mai regényíró már sokkal előbbre van. Ügyesen hinti el mondanivalóit a beszélgetések közé vagy pedig szereplői szájába adja azokat; a jellemeket is fejleszti és cselekedeteik által képzelteti el velünk.

Világnézete pesszimista; az embert rossznak látja. Ösztönök, nagy szenvedélyek uralkodnak személyein, sokszor egyetlenegy szenvedéllyé redukálódik az egész ember. Goriot apót az apai szeretet tölti el, Lucien de Rubempré-t a nagyravágyás, Grandet-t a fösvénység, stb.

A Genius által ígért teljes Balzac-kiadásból elsőnek a háromkötetes „Vesztett illuziók" (Illusions perdues) c. regény jelent meg. Balzacnak sikerei delelőjén írott munkája ez, mely hatalmas távlatú bepillantást enged a Restauráció korába. Az első és harmadik kötet az 1820-as évek körüli vidéki életet tárja az olvasó elé; a kasztszerű elválasztottságot látjuk magunk előtt, a születési nemesség kicsinyes nagyzolását, mely a forradalom és a császárság viharai után minden hatalmat vissza akar szerezni magának s esztelen pazarlásával előkészíti a második forradalom útját: látjuk az erkölcstelen eszközökkel is érvényesülni akaró s nem kevésbbé ellenszenves polgárságot. A jó ebben a társadalomban elbukik, vagy csak sok szenvedés és megtört lélek árán győz. A második kötet Párizsba vezet, az irodalmi élet központjába. Mindent a pénz mozgat itt az egyesek érdeke szerint. Kemény, talán túlzott szavakat mond itt Balzac az újságírásról, amelynek kritikái sok óráját megkeserítették, a színházról, ahol sohasem tudott maradandó sikert aratni. Az egész regényen Lucien de Rubempré alakja vonul végig, egy nagyravágyó ifjúé, aki, minthogy nagyravágyását a vidéki

élet kicsinyessége nem elégíti ki, Párizsba megy. Itt először a nyomor fogadja, amelyet megoszt a tiszta irodalom híveivel. De a könnyű érvényesülés lehetősége, mely az ujságírás terén várja, elkábítja s nevét máról-holnapra ismertté teszi. Naivságában azonban nem látja az ellene kifeszített hálót s amily hirtelen nyílt meg előtte a pénz, a siker, a szerelem kapuja, éppoly hirtelen be is zárul, s ő szegényebben kerül haza, mint ahogy elindult. Bukását őszintén sajnáljuk, mert lelke mélyén minden ballépése ellenére is megmaradt becsületesnek.

Benedek Marcell gondos fordítása híven adja vissza magyarul ezt a hatalmas regényt, mely ma is eleven erővel tud ránk hatni és megráz jellemei valódiságával. Nem mondhatni el azonban ugyanezt a Genius által kiadott másik regényről, a Völgy liliomáról (Le lys dans la vallée). Balzac ezt a munkáját 1835-ben írta, pár évvel előbb mint a Vesztett illuziókat. Az arisztokrácia még rokonszenves előtte; egy vidéki grófné idális szerelme egy fiatalemberhez a regény tárgya, melyhez Napóleon bukása s a Restauráció szolgáltat hátteret. Balzac itt eszményi alakot igyekszik rajzolni, az erényt győzelemre vinni; ezzel azonban mintegy megtagadja önmagát és fellengző erkölcsprédikátorságával sokszor szinte a komikum határát érinti. Sebtében készült munka ez a regény; felületes lélekrajzaival nem tud meghatni, cselekménye alig van s az író tudákos bőbeszédűsége túltengő és bántóan unalmas. Fölösleges volt ezt az irodalmilag alig értékes munkát a mai időben kiadni. Mostanában akkora nehézségekbe kerül egy-egy könyv megjelentetése, hogy kiadóinknak lehetőleg csak a legjobb könyveket szabad az olvasók elé hozni. Mikor egyik kiadó-cég teljes Dosztojevszkit, a másik teljes Maupassant-t igér, azt még megérthetjük: mindkét író közel áll hozzánk, őket még a magunkénak érezzük. Balzac azonban már egy letünt kor gyermeke; vannak ugyan ma is elevenen ható munkái (mint a Vesztett illuziók), de viszont nagyszámban vannak regényei, amelyek ma már vagy elavultak vagy pedig, mint sebtében irott munkák, a mai olvasónak semmi műélvezetet sem nyújtanak s legfeljebb a kutató tudós előtt bírnak értékkel, amennyiben Balzac fejlődésének egy-egy állomását jelzik. Ilyen a Völgy lilioma is, melyet egyébként Benedek Marcell híven tolmácsol magyarul.

A Geniusnak azt a vállalkozását, hogy ma teljes Balzac-kiadást adjon, nem tartjuk célszerűnek és sikerthozónak. Kár ennyi áldozatot oly művek lefordítására pazarolni, amelyeknek ma már jóformán csak történeti értékük van, amikor a modern francia irodalom több jelesétől: André Gide-től, Jules Romainstől, Marcel Proust-tól, Paul Claudel-től alig ismerünk valamit magyarul.

Megyeri József.

Helyes magyarság. (Balassa József könyve. Genius-kiadás.) — Még a Sándor-utcai, régi országházában történt, hogy egy honatya aggódó hangon intette a kormányt: „Videant consuli!“ (legyenek résen a vezetők) s az egész ház harsogó nevetéssel igazította helyre a nyelvbotlást: „Consules, consules!“, hiszen minden kis gimnazista jól tudja, hogy a *consul* szónak többese *consules*. Ez történt a XIX. század végén, mikor a latin nyelv már rég megszűnt volt a magyar országgyűlés tanácskozó nyelve lenni. Arról azonban nem szól a krónika, hogy a magyar nyelv megsértéséért nevettek volna ki egy képviselőt, pedig egy-egy ülésen több ízben is lett volna rá alkalom; sőt mikor Madarász apó szemére vetette képviselőtársainak latinnal, némettel s egyéb idegen nyelvvel kevert beszédüket, megmosolyogták: hogy is lehet ilyen potomsággal törődni! És ma? Ha társaságban valaki a Szent Szív zárdáját franciául *Szakr Kőr*nek mondja *Szakré Kőr* helyett; ha elvéti a német *der die das*-t (pedig ezt elvéteni nem nehéz), akkor gúnyos mosollyal, elnéző lenézéssel műveletlenséget, tanulatlanságot — mit emlegetnek, míg a magyar nyelv megcsúfolását észre sem veszik; aki a helyes és tiszta magyarságért szót emel, azt *outrirozó chouvinista*nak bélyegzik és kellemetlen embernek mondják. Mintha szégyelnék magyar voltukat, mentől több idegen szóval, vagy legalább is idegen észjárásra való kifejezéssel tarkázzák a „szegény“ magyar beszédet. Mintha Vörösmarty soha

nem írta volna e keserű szemrehányást:

Mi vagy te...? Kérdezd meg [magadat.
Angol talán? vagy német, francia?
Igen, ha megtagadnák fajokat...

Nem arról van szó, hogy ne tudjunk, ne beszéljünk idegen nyelven; igen, tudjunk, értsünk minél többet, s ha beszéljük, beszéljük tisztán, helyesen, tudásunk szerint. De mindenekelőtt anyanyelvünket kifogástalanul. Ne tegyünk úgy, mint az, aki minden idegennel kedves és nyájas, övéi körében, otthon pedig durva, szeretetlen és faragatlan.

A kifogástalan magyar beszédtől hármat követelünk meg: legyen *helyes*, azaz ne vétsen a nyelv természete ellen; legyen *tiszta*, azaz szükségtelenül ne éktelenítsük el idegen elemekkel; legyen *szép*, azaz ne csak értelmünkre hasson, hanem nyerje meg ízlésünket, foglalkoztassa képzeletünket is. Egy kis gondossággal, önmegfigyeléssel, meg egy parányi faji büszkeséggel elérhetjük ezt, ha törekvésünkben remekíróink olvasása segít s ha nem veszünk zokon egy-egy jóakaró figyelmeztetést.

Minden nyelvnek van — a jó iskolai vezetésen kívül — a helyes nyelvhasználatban tájékoztató kalauza. Nálunk is, a nyelvhelyesség már vagy százharminc esztendeje örökös gondja a jó íróknak s a nyelv őreinek. Könyvekben, folyóiratokban folyton harcolnak a nyelvi hibák ellen, a helyes magyarság érdekében. Külön e célra szerkesztett kalauzokat is adtak ki, melyek arra valók volnának, hogy minden ember az íróasztalán tartsa, hogy bármikor, bármilyen kétséges esetben — ez pedig van bőven — hamarosan tanácsot kérjen tőlük. Jó szolgálatot tettek ebben a tekintetben Simonyi *Helyes magyarsága* és Kelemen *Jó magyarsága* (mindkettő több kiadásban). Ilyet szerkesztett a meglévő nyelvhelyességi irodalom alapján most Balassa is. Tartalmilag nagyjában helyesen ismétli az eddigi megállapításokat, bár részleteiben bőven akad részint grammatikus feszesség, részint pongyola felületesség. Az anyagot célszerűtlenül a nyelvtan részeibe zsúfolja s ez a gyakorlati használatot megnehezíti; a nem szak-nyelvész nagyközönségnek a betűrendes tárgy- és névmutató rendszerébe osztott anyag hozzáférhetőbb volna. Nagyon kellemetlen hatást tesz, hogy a helyesírás tárgyalásában a Magyar Tudományos Akadémia új szabályait egyszerűen a Simonyi-félék átvételének, elfogadásának minősíti; jól tudhatná pedig, hogy épp Simonyi volt az, aki az Akadémia illetékes bizottságának újításait, miket az Akadémia összesége még megfontolás tárgyává tett, néhány radikális módosítással megtoldva időnek előtte iskolai helyesírássá erőszakolta. S most, hogy végre nincsen sem akadémiai, sem iskolai helyesírás, hanem egyformán érvényes egységes szabály, most Balassa néhány lényegében jelentéktelen módosítást vet fel, csak-hogy egység ne legyen. Ez az a bizonyos kisajátító, egységbontó módszer, melynek annyi keserűségét érezzük.

Simon Balázs.

Kóbor Tamás: Pók Ádám hetvenhét élete. (Franklin-társulat 1923.) Okosan megszerkesztett regény. A Ráció alkotta, a tekervényesagyú bölcs, aki lapja hasábjain nap-mint-nap Kolumbus-tojásokat vág a fejedhez.

Itt nem foglalkozunk az író egyéniségével: ő azok közé a szerencsés írók közé tartozik, akiknek nincs robbantó egyéniségük, tehát nem támadják őket, viszont ők sem feküsznek agysejtjeidbe életmeglátó szuggesztióként. Vagy hallottál már kóbori életnézetről, kóbori alakokról? Nem. Legfeljebb ennyi a kóbori életmegoldás: okosság. Ne rontsd el a gyomrodat, — nem fáj a fejed. Az élet jótékony kapitalista: kiszívja a véredet, de ad helyébe cukros szirupot, no meg nyugodt fészket az emberkulik munkástelepén, ha,... ha — okos vagy. Más szóval: ha nem gondolkozol élet-urad ellenmondásain, hazugságain. Csak annyiban gondolkozzál, amennyiben az a létharmónia repedéseit foltozgatja.

Sikerül-e alakokba objektiválnia ezt a jóidegzetű világnézetet? Sikerül-e az írónak az élet egymedrű, de millió zuhatagban eltajtékzó rohanását az okosság zsilipes csator-

nájába szabályoznia; kielégít-e bennünket az okosság, mint az élet-megoldás elixirje, mikor vérünk antiintellektuális áramlása determinál bennünket?!

Az író olyan bűnügyi pontossággal adat-halmozza fel alakjait, hogy a nagy konstrukcióban néhol kiszárad az élet és cédula-szagot érzünk. El kell ismernünk azonban, hogy anyagának biztos ura.

Pók Ádám festő (aki mindenesetre tisztában van a bergsoni teremtő idővel) hetvenhét életet él. Kár, hogy ezt a miriád életet a szentenciák kaleidoszkópján s nem a történés változataiban látjuk. Node ez nem fontos, elvégre a könyvcím hangulat dolga. — Pók Ádámot az öngyilkosság felé szédíti az élet céltalansága, amikor beletoppan életébe egy tanítónő, a halálarcú múzsa, aki életcélt ad neki: démonias arcával egy halhatatlan kép megteremtésére inspirálja őt. Házasság a kép érdekében, szerelem szerelmi élmény nélkül. Kissé valószínűtlen. Nem baj; Pók Ádám felállítja az alternatívát: vagy boldog férj lesz, vagy világhíres művész. Egyelőre azonban vitustáncot jár a démoni asszony körül, mint mindenki, aki összekerül ezzel. Eddig teljesen ösztöni világot nyujt a regény. Most jön az okos Cupidó, a legértelmesebb ösztöni lény, kilövi nyilát s a modellből ölelő feleség, majd anya lesz, Pók Ádámot pedig a tüneményes feleség boldog férjjé, az anya pedig termékeny nagy művésszé teszi. S most már a regényben mindenki értelmes életet él.

A mű legjobban megrajzolt alakja Toborzó Andris, a bohém festőművész, főerőssége és főgyengesége a racionalizmus, az egyensúlyozottság, a mértani körző s az egyenletek. Alakjai nincsenek eléggé beágyazva a humánumba, nem látjuk cselekvésükben a levegőt, a hús-vér környezetet. A lélektani megrajzolás néhol valószínűtlen (ha van is olyan férj az életben, aki hidegen nézi, mint csókolózik szeretett felesége a barátjával, az ábrázolt életben, az irodalomban ez lehetetlen).

Nyelvéről nem sokat szólhatunk. Okos. Néha a legérzelmesebb helyeken kiszarvazik nyelvéből a hangulattal inadaequat racionalizmus. Apró magyartalanságok is előfordulnak.

Mit hozott ez a regény az irodalom kincsesházába? Újat semmit, semmi egyénit, fajban gyökerezőt, mégis, akik szeretik a jól megszerkesztett regényeket, jó regényvégeket, akik receptre akarnak enni életkivonatokat, azok számára csak nyereséget jelent e könyv.

Szarka Géza.

Petőfi lelke. (Írta Bartók György.) Az író részben Bőhm Károly bölcseletének esztétikai elemeivel, részben — s nagyobb részben — a maga erős műérzékével fölfegyverkezve indul meg, hogy Petőfi lelkének leglelkéhez: az „aestheticumhoz" jusson. Tanulmányát szerényen kísérletnek mondja, töredékes megjegyzéseknek, melyek célja „utat mutatni, figyelmet és gondolkodást bizonyos helyesnek tartott irányba terelni". Előbb az „aestheticumban" rejlő jelentést vizsgálja s Petőfi lírájában az esztétikai élmény megvalósulásának némely mozzanatát figyeli meg. Mi az aestheticum? Bartók György csak lassan, lépésről-lépésre oldja a csomót s füzetjének csaknem végére jutunk, mikor megtudjuk a fogalom jelentését. Eszerint az aestheticum lényege egy „új valóság teremtése, a végesben a végtelennek, az időben az örökkévalónak szemléltetése". Lehántva írónk filozófiai frazeológiáját azt mondhatnók, hogy az aestheticum a művész lelkében élő művészi erő. Ez az aestheticum aztán Bartók szerint Petőfi lelkének „középponti magva, ideális csirája, amelyből kifeslett és kialakult az abban praeformált lélek egész organizmusa". Bartók szépen fejtegeti, hogy az aestheticum hogyan teremti meg Petőfinek sajátos, egyetlen, semmi máshoz nem hasonlítható világát, „egy felsőbb, értékteljes, önálló és független világot, amely Petőfire nézve való világ volt, a világ, amely szerint azután ő ezt az érzéki világot is átformálni akarta, főleg annak társadalmi részét, melyből oly gyakran menekül a nagy szabad természet ölébe". Petőfi lelkének ez a tündéri világa „éppen oly realitás volt, mint a közemberre nézve az ő hétköznapi, szürke világa" s így az aestheticum nemcsak a műalkotásra, hanem a művész életére és cselekvésére is kiható erő. Bartók

gondolatát tovább fejtve azt mondhatnók, hogy ha Petőfi valami elképzelhetlen ok miatt nem írt volna költeményeket: a lelkében működő aestheticum valamiképen mégis megnyilatkozott volna s ha egyebet nem, életét formálta volna a közemlerétől eltérővé. Bartóknak több ily filozófiai szellemű gondolata van s füzete már ezért is új hangot üt meg a nagy Petőfi-irodalomban. Ha Meltzl Hugó mint filológus Petőfiben filozófot is látott: Bartók mint filozófus is csak a nagy költőt látja benne s a bölcselőhöz méltó gondolatokkal méltatja. De írónk éles szemmel nézi a költő művészi vonását mint esztéta is, mikor Petőfi képzeletének meglelkesítő erejét, plaszticitását, majd az ú. n. esztétikai „feszültséget" s a keretbefoglalás és keretbeöntés esztétikai alaptörvényét fejtegeti. Mind e kérdések már speciálisan tudományos színvonaluknál fogva sem fejtegethetők e helyt részletesen, egyik-másik talán csak e szakember érdeklődését kelti fel, aki, ha itt-ott az íróval vitába akarna bocsátkozni, legalább is hasonló terjedelmű fejtegetésekre lenne szüksége, mint Bartók könyvének. Ezért csak egy-két általános megjegyzésre szorítkozunk. Bartók könyve nemcsak tudós gondolkodóra, de esztétikai fogékonyságú íróra is vall. A Petőfi-irodalomba könyve új szempontokat hoz s valóban nyereségünk lenne, ha Bartók e téren eddigi kutatásait folytatná s elmélkedéseit kiegészítené, hogy a sok reményre jogosító „kísérletek" tanulmányokká nőjenek. Az író előadása tárgyalása tudományos jellege ellenére is eleven s ha a helyenként előforduló ismétlések és összefoglalások elárulják is a tanár módszerét, fejtegetései nem fárasztók. Stílusa is lendületes, itt-ott csaknem szárnyaló, ami arra vall, hogy az íróban is megvan az „aestheticum" csirája s lelke congeniális a költővel. Ennek folyománya talán a jelzők gazdagságának szeretete, ami, ha bölcselő írónál érdekes és feltűnő sajátság is, azt hiszem, némileg gyengíti a kifejezés tömörségét. Bartók könyve általában véve nagy lelkesedéssel és tudással megírt munka, mely kis terjedelme dacára is igen értékes kiegészítője ez év Petőfi-irodalmának. —*rtm*—

Laczkó Géza: Sey Tamás levelei. *(A Kultúra kiadása.)* Kis regény, vagy ha úgy tetszik: hosszabb novella. Stílusa: festői impresszionizmus, lírai reflexiókkal, később meg páthosszal vegyítve. Szép, finom, művészi munka, mely minden sorában megmutatja írója nem közönséges tehetségét.

Egy pesti író, egy minden kultúrhájjal fölösen megkent intellektuell, a főváros zsibajos életéből egy felvidéki csöpp kis nyaralóhely fenyvesei közé menekül agyonhajszolt idegeivel, hogy egyelőre kiszakítsa magát mindenből, ami gyengít s testét-lelkét megerősítse az ős természet éltető forrásaiban. Igyekszik kimosni lelkéből a problémákat, az örökös kételyt, vergődést, mélabút, gyüjti magába az erőt a fenyvesek zúgásából, „melynek lágy, komoly zenéje gyógyítón lengeti ritmikussá gondolatait", a napsugárból, a gyantaszagú levegőből, „mely körülsimogatja, körülcsobogja víznél lágyabb, frissítőbb hullámaival". Naphosszat elheverész a langyos fűben, az enyhe, sápadtkék ég alatt, az árnyékos hallgató csöndben, szemlélődik, eltűnődgetik minden apróságon, ami körülveszi. Elnézegeti a fenyőfák tetején hintázó varjakat, a levegőeget könnyű símán átszelő vércséket, a kóborló, rojtosszélű felhőket, a fenyőfák szálas, büszke, egyenes törzsét. Csak nézeget, szemlélődik, pihen. Tervek, vágyak, akarat nélkül él, mint a mező füve, mely halkan remeg a szélben. Még olvasni se olvas; mert „vagy az van a könyvekben, ami a fenyőzúgásban s akkor fölöslegesek, vagy más van bennük s akkor károsak". Legföllebb olykor ha előveszi a ceruzáját s friss, üde természetképecskéket vázolgat fel írómappájába mindarról a nyugodt szépségről, ami most körülötte és benne él. Így születik meg napról-napra egy-egy bájos, finomrajzú, enyhe árnyalású paysage intime, s mikor elkészül vele, kiszakítja azt a lapot mappájából s elküldi Pesten hagyott öreg barátjának, beszámolóképpen.

Így múlnak a hetek, nyugodtan, növekvő, békés elégedettséggel. Várja, erősödve várja, hogy lelkébe költözzék s gyökeret verjen benne a szent együgyűség, az ősi, naiv természetesség, ez a nagy primitív

erő. Azt szeretné, olyanná akarná keményíteni, növeszteni lelkét, mint a fenyők sudara... „Ó, én hajladozó lelkem, légy erős, sudár, érzéságaid legyenek kemények, ruganyosak, mint a fenyőéi, a szent életöröm zöldje sose rohadjon le rólad, ha jön a bánat ősze, tudj gyökeret verni a kövek közt is s ha vércsesikítás suhan, varjúkárogás lebben zsenge bóbitád körül, himbálózz meg komolyan és sose feledd, hogy a magasságok nemes fenyője vagy."

Várja, hogy beköltözik lelkébe s teljesen úrrá lesz benne a nyugodt közömbösség s lassan, észrevétlen belelopódzik oda egy nagy, felforgató érzés: a szerelem.

Maga se tudja, hogy történt. Alig tud róla számot adni pesti barátjának. Július 31-én csak ennyit ír levélnaplójába: „Tegnap a Tonádon megfogtam a kezét és megcsókoltam. Ajkamhoz nyomta könnyen és nevetett." Ennyi az egész. Ilyen szűkszavúvá lesz egyszerre a régebbi nyugodt, színes csevegő. Megismerkedik véletlenül egy nővel és odavan minden. Egyszerre felfordul a már-már teljesen helyreállott lelki egyensúly. S a szerelemből lassanként minden mást kirekesztő élmény válik. Az idillikus kis zúg bukolikus képecskéit festegető kéz most már egy női arc vonásait rajzolgatja mappája lapjaira. Egyelőre ugyan még egymást kiegészítve jelennek meg a természeti élmények mellett a szerelmi élmények finom kis vázlatrajzai. Ilyenformán: „Dühöngő déli szél zúgatja a fákat s a halálra pörzsölt mező sárgája szürke színbe fordúl. A pemete lehullatta szőke kalászát, gyér, fehér ernyőcskék, zöld fűzőből kikandikáló fejecskék himbálódznak szétszórt árvaságban a mezőn. Az árnyékban is izzadt hő piheg. — Számumos szélvészként röpköd, süvít lelkem a csók vágyában tikkadó lelke fölött. Lelke gyöngéd, enyhe felémfordulása egy hosszú napon át: mindmegannyi szelíd, fehérernyős virág; aranyos virágfejecskékként bókol felém szívéből a sok el nem csókolt csók. Egyedüllétem hűvös árnyékában is perzselő szerelmem piheg utána..."

Így indul a pesti művész életének bájos, lírai regénye; s most kezdődik tulajdonképen a regény, a cselekvény is. — Hogy pattan bimbókba, hogy borúl virágba a szerelem fája s majd egy ősziesen hűvös, nyárutói reggelen könnyű szellő fuvalmára mint húll le minden virága, — erről szól a könyv.

Szerelem: „banális és gyötrő varázs", mondja az író s mindegyik szavát: a banalitást, a gyötrődést és a varázst is frissen tudja érezetni velünk mindegyik sorában. Tud és mer úgy írni a szerelemről, mintha előtte soha senki se lett volna még szerelmes, s ő maga is életében most először érezné Erosz hatalmát. Nem idealizálja ez ősi érzést, de nem is profanizálja. Nem takarja el a növény gyökerét, de nem fosztja meg virágát sem bársonyos hamvasságától. Olykor-olykor finom erotikát permetez az író a jelenetekre egy diszkrét szűrőjű üvegcséből, mint valami húsvéti öntözőből. De ennek illata összevegyül a fenyőerdő erős gyantaszagával.

Könnyedén mesél. Mester módjára bánik művészete eszközeivel; kissé hanyagúl, fölényesen, de mégis válogatva. Semmi erőlködés, póz, kiszámítottság, mégis minden vonal, szín a maga helyén, egyik a másikat erősítve, gyengítve, mikor mi kell. A természeti képek lelki élményeknek tűnnek föl, egy városi ember élményeinek s a lélek mozgalmai és a külső cselekvény a természeti élet magától értetődő módján hat. Minden lágy harmóniába olvad össze s az egész olyan hatással van ránk, mint életünknek egy közvetlenül leélt, kedves élménye, melyből csak az emlék maradt meg és a vágy.

Az író teljesen ki tudja magát fejezni. Látunk mindent, amit mutat, érzünk mindent, amit éreztetni akar velünk. Sőt arra képesít, hogy magunkról megfeledkezve, eggyé legyünk vele: az ő szemével látunk, az ő szívével dobbanunk és remegünk. A műélvezet teljes; semmi sem zavarja meg. Ritka könyv, amelyről ezt elmondhatjuk.

Dóczy Jenő.

A honfoglalás új megvilágításban. Legutóbbi számunkban ismertettük gróf Zichy István tanulmányát a magyarság őstörténetéről és ősműveltségéről. Most ennek a folytatásaként Hóman Bálintnak „A magyarok honfoglalása és elhelyezke-

dése" című munkájával foglalkozunk, amely ugyancsak a Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi kézikönyvének bevezető füzetei között jelent meg. A két dolgozat méltó párja egymásnak. Zichy ritka szerencsével döntötte meg azt a hitet, hogy őstörténetünk legsarkalatosabb kérdéseivel szemben örökre tanácstalanul kell állanunk, vagy a legjobb esetben csak a föltevések futóhomokjában botorkálhatunk feléjük. Hasonló sikerrel vágott új utakat Hóman egy másik sokat vizsgált, mindamellett az előbbinél nem kevésbbé homályos területen: a honfoglalás történetében.

Hóman valóban minden tekintetben rátermett egy ilyen, problémákkal terhes feladatra. Eddigi tanulmányai gyümölcseként a szorosabb értelemben vett történetírás és a rokontudományok mezején egyaránt széleskörű ismeretekkel rendelkezik. Azonban a nyers ismeretanyag felett nála eleven tudás uralkodik, eleven tudás, amely a maga szempontjai távlatába tudja belefoglalni az adatokat. Meglepő eredményeinek főtitka képzeletének mozgékonysága. Ez, erős konstruáló hajlammal párosulva, olyan szempontokba emeli őt, melyekből a messze mult széjjelszóródott, megkopott mozaikdarabkái egységes és színes képpé kerekednek ki.

A könyv első fejezete a honfoglalástörténet irodalmát tárgyalja. Még pedig nem a különböző nézetek lajstromát adja, hanem a felfogások szerves fejlődését mutatja be: azt, hogy a korszellemből időről-időre miként nőnek ki a honfoglalás problémáinak különféle megoldásai.

A közvetlen források a honfoglalás körülményeire és történeti mozzanataira nézve majdnem egészen némák. Tehát az ezeket illető kérdések tisztázásával csak akkor próbálkozhatunk meg, ha képesek vagyunk elég szabatosan és megbízhatóan rekonstruálni, minő jellegű és szervezetű volt, minő viszonyok között élt az a nép, amely ezt a tényt végrehajtotta. És Hóman valóban igen sikeresen végezte el a rekonstrukció nehéz munkáját a magyarság társadalmi és politikai szervezetéről, továbbá gazdasági viszonyairól és települési elveiről szóló fejezeteiben. A korai társadalmakat törzsek meg nemek alkotják. Közülük a vérségi köteléken nyugvó nem vagy nemzetség az eredetibb: a család egyes ízeinek önállósulása révén támadó kezdetleges közösség, tisztán csak gazdasági és jogvédelmi hivatással. Ezzel a természetes fejlemény nyel szemben a törzs, régibb magyar nevén: had, már mesterséges képződmény: a korábban minden politikai kapcsolat nélkül egymás mellett élő nemek katonai célú szövetkezése. A törzs csak utólag sajátítja el a korábbi társadalmi forma legfőbb jegyét: vérségi természetét, azzal, hogy közös őst költ nemei számára és az ú. n. vérszerződéssel képleges vérrokonságot köt. A nemzetség belső viszályaiban a nemzetségfő bíráskodik; a más nemek részéről ért sérelem megtorlása pedig a vérbosszú-jog alapján történik. A törzs élén előbb időlegesen, később állandóan a törzsfő, régi magyar nevén: hadnagy áll. Az állandósított törzsvezető kezdetben a hadi-gyűlés választása útján, majd mint az egész törzs költött ősének legegyenesebb leszármazottja örökösödés révén nyeri el tisztét. A politikai közösség, a minél teljesebb együttes erőkifejtés érdekében az egy törzshöz tartozó nemek jogviszonyában ezen a fejlődési fokon a vérbosszú-jog helyébe az úgynevezett engesztelési rendszer lép, amely a sértő fél vérének váltságául a vérdíjat fogadja el. Így fejleszti ki a nemzetségközi ügyek kiegyenlítésének szükséglete az eredetileg hadvezéri hatáskörű törzsfők bírói szerepét.

Az Ural-vidéki magyar-ugorok, vagyis az a kimutatható legmélyebb réteg, amelybe a magyarság gyökerei visszanyúlnak, nemzetségi szervezetben éltek. A törzsi szervezetet nekik a felsőbbrendű műveltséggel együtt valami török nép adta meg, amely az eleinte szolgáiként tartott magyar-ugorokat a társadalmi összeolvadás folyamán törzskötelékeibe fogadta, majd az V—VIII-ik században az így kibővült törzsekből törzsszövetséget formált. A magyarság amikor a IX-ik században a Kaukázus és Don vidékén a történelembe lép, törzsszövetségben él. Ekkor már a különböző népelemek művelődési, nyelvi és etnikai egységgé forrtak össze, de a törzsek és nemzetségek önkormányzata a törzsszövetség gyér és laza szálai között érintetlenül megmaradt. A

hadivállalatok intézésére választott *kend*, a törzsközi békén őrködő főbíró: a *gyula* és a másodbíró: a *horka* a törzsszövetség politikai egységének a kifejezői, de hatáskörük csupán az egész szövetséget érdeklő ügyekre terjed ki.

Amint főképen a közös mult megteremti az eredetileg költött vérségi összetartozás tudatát, a törzsszövetség szilárdabb szervezetté: néppé, nemzetté módosul. Ennek a fejlődésnek egyik tüneteként jelenik meg a IX-ik század közepe táján a *magyar* és az *ungri* népnév. A levediai magyar törzseket már szorosabb politikai egységük fokán érte és szakította ketté a besenyő támadás. A hét törzsre rúgó nagyobb rész: a „hét-magyar" és a kazár birodalomból kivált kabar néptöredék nyugat felé menekült és a Dnyeperen túli Etelközben szállt meg. Itt hagyott fel az időleges fővezérség intézményével és a képleges vérrokonságkötés szertartásai (vérszerződés) mellett örökös fővezérré, fejedelemmé választotta Álmos fiát, Árpádot. Az örökös fejedelemség a törzsszövetség állandóságának intézményes biztosítéka volt ugyan, de éppenséggel nem vonta maga után a régi társadalmi és politikai szervezet bukását. Az egyéniségénél fogva uralomra termett Árpád valóságos korlátlan uralkodó az etelközi hadiállapot idején. X-ik századi utódai azonban kevésbbé válságos viszonyok között már csak névleges uralkodók: megszemélyesítői a nemzet egységének, de a törzsi és nemzetségi önkormányzattal szemben tehetetlenek.

A költözködő magyarokat szállástelepeik megválasztásában az egykorú félnomád török népekéivel közös települési szokások irányították, amelyek egyideig még a természeti viszonyokkal is dacoltak. Az állattenyésztő, halászó-vadászó életformákból már levediai hazájukban a földművelés felé hajoltak. Félig települt életmódjukhoz képest termékeny földet, legelőben bő völgyeket, ligetes vidékeket kerestek. Szívesen fordultak a már lakott föld felé, melynek szolgaságra fogott lakosságát mezőgazdasági munkára használhatták. Az összeütközések elkerülése és a hirtelen támadások kivédése végett magukat többnapi járóföldnyi lakatlan területtel, mintegy semleges határövvel, az ú. n. *gyepü*-vel vették körül. Ezen belül a törzsek önkormányzati egységekként külön szálltak meg a törzsközi viszályok elhárítása végett kisebb lakatlan övekkel befoglalt területeket. A nemek szállásbirtokai szintén el voltak különítve, de már nem elszigetelve.

A nyugatra sodródott magyar törzsek helyzete Etelközben a kangar-besenyők félelmes szomszédságában nagyon veszedelmes volt. Hogy ilyen válságos viszonyok között nem semmisültek meg vagy nem szívódtak fel, az politikai éretségük bizonysága. A kazar hatalmi körzetből kiszakított magyar nép hadnagyai politikai tudatossággal mellőzték a kazár összeköttetésre támaszkodó Levedi kendet és a besenyő támadással szemben csődbejutott szövetség pótlására új külpolitikai tájékozódást indítottak meg. Ennek jelei, hogy nyomban Árpád megválasztása után 892-ben és 895-ben a frank-római és a bizánci császár szövetségében hadakoztak Morvaország, illetőleg a bolgárok ellen. A magyarság már Etelközben feladta régi, keleti kapcsolatait, és nyugaton nézett összeköttetések után. Ettől fogva a támadó hadjáratok egész sorában derítette fel a nyugati viszonyokat, még pedig azzal a célzattal, hogy a veszedelmes keleti ellenségtől, a besenyőtől, minél messzebbre szabadulhasson. Tehát az első kalandozások indítéka nem annyira a zsákmányolás és a hadi dicsőség vágya, hanem tervszerű törekvés nyugat és dél felé.

Mai hazánk földjének megszállása nem volt tudatos honfoglalás abban az értelemben, mintha a honfoglaló vezérek előre elhatározott szándékkal indultak volna a Tisza—Duna völgyének a meghódítására. De az is bizonyos, hogy az új haza birtokbavétele nem véletlen mozzanata egy nomád pásztorhorda vagy kalandvágyó rablósereg céltudatlan kószálásának.

Hóman a magyarok bejövetelének irányát Etelköz földrajzi fekvéséből, továbbá a besenyő-bolgár támadás következtében előállt stratégiai helyzetből határozza meg. A besenyők délkeletről ható lökése a keleti: Dnyeper—Dnyeszter-vidéki magyar törzseket, köztük Árpád

törzsét is, a folyók mentén a kiev—halicsi vonalra szorította; itt a szláv népek gyűrűje délnyugat felé térítette ki őket. A nyugati: Prut—Duna-vidéki törzsek az Árpád fiának, Leventének, szétvert seregét üldöző bolgárok miatt Havasalföld felé nem menekülhettek, csak a Beszterce, Tatros völgyein fel a borgói és gyimesi szoros irányában vergődhettek át Erdély földjére a Maros felső folyásához. A fejedelmi nemzetség hagyománya az északkeleti bejövetel emlékét tartotta fenn; viszont a déldunántúli magyarságé az erdélyi beköltözésről emlékezik meg. Egyes krónikák a kétféle hagyomány összeolvasztásával két bevonulásról beszélnek.

A Verecke felől jövő hadak a Tisza mentén déli, a Szamos völgyén délkeleti és a Rima mellékén nyugati irányban nyomultak az ország belsejébe. Az Erdélyből jövők pedig a Maros vonalán tartottak nyugat felé. Mindezek a 896-ik év eseményei. A Tisza környéke az aldunai bolgár cárság hatalmi körzetébe tartozott, de gyérszámú és laza nemzetségi szervezetben élő szláv vagy bolgár-török néptöredékei nagyon csekély ellenállást tanusíthattak a magyarság szervezett erejével szemben. Hasonlóképen könnyű volt elbánni a névleges frank fennhatóság alatt álló Balaton-vidéki és Dráva—Száva-közi szlovén fejedelemségekkel. A Tisza vidékéről indultak őseink 898-ban és 899-ben első nagyobb nyugati kalandjaikra, amelyek — mint említettük — további felderítő utakul is szolgáltak. Visszatérőben 900-ban szállották meg Pannoniát. A Vág- és Nyitra-vidéki szlávokat 902-ben ragadták ki Szvatopluk morva herceg uralma alól és 902 végére befejezték az új haza meghódítását, melynek határát 907-ben egészen az Enns-folyóig tolták nyugat felé.

Hóman szerint krónikáinknak a honfoglalásról szóló elbeszélésében nem szabad sem a „tudákos" irodalom, sem pedig az egységes nemzeti mondaköltészet termékét látnunk. A különböző krónikáinkba beledolgozott Szent László-kori Gesta és Anonymus más-más eredetű helyi és nemzetségi hagyományokat tartottak fenn. A Gesta-beli honfoglalásleírás az Árpád-nemzetség és déldunántúli nemzetségek hagyományain alapul. Anonymus főleg felső-tiszai hagyományokból merít, de a Gestán kívül számbaveszi a Komárom-vidéki nemzetségek hagyományait is. Az eltérő helyi eredet magyarázza meg a krónikás adatok ellentmondásait.

Mikor a törzsek az első rövid tiszai megszállás után nyugat felé mozdultak el, Árpád nemzetsége a Közép-Duna két partján, a Sár vidékén (Fehérben meg Tolna és Veszprém határos részein) telepedett le. Körülötte a fejedelmi törzs többi nemzetségei öv alakban csoportosultak a Dunántúl keleti felében és a Duna—Tisza közének északi részein. A nemzet magvát, Árpád törzsét, ismét gyűrűszerűen fogta közre és biztosította külső támadások ellen hat törzs; sőt a fenyegetéssel terhes kelet felé meg is kettőződött a törzsek eleven védőgyűrűje.

A magyarok szolgáikkal együtt alig lehettek három—négyszázezeren. Azonban állattenyésztő életmódjuknak megfelelően igen nagy területet szálltak meg. Elhelyezkedésüknél a katonai szempont volt a döntő, noha a gazdasági célszerűség is jelentékeny szerepet játszott. Zömükben a Dunántúlt foglalták el. Még pedig a húnoktól és avaroktól eltérően főkép azért vették a megszállás súlypontját ide, azért hagytak keleten roppant nagy lakatlan területeket, hogy minél jobban eltávolodhassanak a besenyőktől. De a kisebb mozzanatokban is körültekintően használták ki védelmi céljaikra az új haza természeti viszonyait: a hegyeket, erdőket, pusztaságokat, mocsarakat.

Hóman befejezésül a honfoglalás és elhelyezkedés következményeit fejti ki. A honfoglalók a keleti érdekkörből való teljes kiszakadásukkal és földrajzi elhelyezkedésükkel teremtették meg annak a feltételét, hogy a nemzet Géza és Szent István újításai nyomán a nyugati keresztény művelődési közösségbe belekapcsolódjék, és így elkerülje a Magyarország vagy a Balkán földjén elpusztult török fajrokonai sorsát. A honfoglalók elhelyezkedésükkel már megszabták a később is állandóan magyarnak maradt zárt egységet képező belső terület határait, de birtokukba véve a földrajzi határöv felé irányuló kitelepülés ter-

mészetes útvonalait, egyszersmind megvetették alapját az új haza gazdasági, etnikai és politikai egységének. Ugyancsak a honfoglaláskor követett települési elvek döntöttek a magyarság sorsában azon a téren is, hogy a későbbi bevándorlók az ő gazdasági fölényét a mezőgazdaságra hivatott országban soha nem tudták elvitatni.

Hóman írói készsége mellett a legmagasabb tudományos színvonal sem akadálya a gondolatfűzés és előadás világosságának, sőt könnyedségének. Tehát újabb történettudományunknak ez a kiváló terméke külső jelességeivel széles körben szerezhet magának olvasóközönséget. *Pais Dezső.*

Fábián Ernő: A Feketeréz alatt. Az utóbbi évek regénytermésénél általában azt tapasztaltuk, hogy a legtöbb mű cselekvénytelenségben szenved, vagy a legjobb esetben is csak elnyújtott novella. E regény ellen nem lehetne ily kifogást emelni. Ha az olvasónak el kellene mondania a történetet, hamarosan zavarba jutna, hogy hol is kezdje a láncszemek összerakását. Lakó Nagy Mihály uram gyermekkorában nagy reményekkel indult az életnek, de a célnál mindig megelőzték mások. A nyomorúságban egyszer bűnös útra tévedt s bosszút akart állani az embereken. Éhes lett a földre, az aranyra. Régóta suttogják felőle, sőt a felesége is sejti, hogy nem igaz úton gyarapszik a ládában az aranyhalmaz, de bizonyítani nem tud senki semmit. Egyetlen leányát gonosz társához, a hajómolnárhoz akarja erőltetni, noha a leány szívében egy más legény képe van elrejtve, aki elindul a Marosan felfelé, hogy levezesse a hatalmas tutajsort a vizen. Veszélyes út, mert a tutajoknak egy örvény felett kell végigjönniük a hajómalom és egy szikla között s majd minden évben szerencsétlenség történik ott. Szétzúzódnak a tutajok s a kárvallottaktól Lakó Nagy Mihály szokta összevásárolni potom árért a tutajroncsokat, hogy azután ő maga jó árért értékesítse. Persze a szerencsétlenségben a két bűnös keze is benne van. Most is várják a tutajokat, de az utolsó pillanatban összevesznek, s Nagy Mihály a molnárt behajítja a malom kerekei közé. A tutajok azonban mégis összeütköznek a vízre eresztett malommal s a rázkódás ereje Nagy Mihályt is odacsapja a sziklához. Istenhez térve hal meg a bűnös, miután a már-már elveszettnek hitt fiatalok megtalálják egymást.

A regény szerint Nagy Mihály uram Marosremetén él. Róla, hasonló lelkialkatú cimborájáról, a molnárról s még vagy két falusi alakról, különösen a pár vonással is pompásan elénkállított szótlan öregbéresről el is hisszük ezt, de az alakok nagy része — s ez a regény főhibája — Jókai regényeiből kelt életre. Az alispán, a hajdú, az *aranyember* életét élő örmény kereskedő, az önfeláldozó botosispán, mind régi ismerősünk. Éppígy Jókaitól van kölcsönvéve a romantika teljes fegyvertára, benne a nevezetes gulyavadító kalapzsír.

A romanticizmus nyujtotta lehetőségek kiaknázásában a szerző sem mértéket, sem határt nem ismer. Lépten-nyomon elénk bukkan a véletlen s irányítja az események folyását. A mozidrámák hatásaira vélünk ráismerni abban a módban, ahogyan a főhős korábbi életét, mely egyharmadrészét megtölti a könyvnek, vízió alakjában pergeti le előttünk.

Minden hibája ellenére sem értéktelen terméke ez a regény a romantikus iránynak. Néhány mellékalakjában és jelenetében láthatjuk, hogy a szerző elég mintázóerővel és rajzolókészséggel bír. Értéke a regénynek a jeles mesemondóképesség, az itt-ott felcsillanó egészséges, jóízű humor s a nyelv, mely a nehezebb feladatokkal is ügyesen meg tud birkózni, úgy hogy várakozással és reménnyel tekinthetünk az író jövője elé. *—rt.*

Levéltári Közlemények. A trianoni béke ellenére anyagi erejét majdnem meghaladó kultúrmunkát végez a magyarság, hogy fenntarthassa az egyetemes műveltség terén kivívott régi pozicióját. Ez azonban lehetetlen volna előrelátó, egységes, és szabatosan körvonalazott programm nélkül. A Klebelsberg-féle történetirodalmi programmnak, melyet a „Napkelet" márciusi száma „Gyüjteményegyetem és Történelmi Társulat" címen ismertetett, egyik pontját

váltja valóra a most megindult „Levéltári Közlemények". E folyóirat a magyar levéltárügy szolgálata, mi főkép a hazai levéltárak történetének és anyagának ismertetésében és a külföldön lappangó magyar vonatkozású anyagnak felkutatásában merül ki. Egyébként a Közlemények részint az időközben megszünt Történelmi Tárt pótolja, részint pedig a Történelmi Társulat „Századok" című folyóiratát van hivatva mentesíteni a kimondottan szakszerű tudományos értekezések közlése alól. Míg tehát a Századok a művelt nagyközönség és a történetbuvárok együttes érdekét szolgálja, addig a Levéltári Közlemények mindenekelőtt a történettudósok érdeklődését kívánja felkelteni. Az egyelőre negyedévenként megjelenő folyóirat szerkesztője Csánki Dezső, az Országos Levéltár főigazgatója, kinek személye és tudományos multja a folyóirat jövőjének biztos záloga. Beköszöntőjében a magyar történetírás elmult 50 évének eredményeit és hiányait vázolván, megjelöli és körülhatárolja a Közlemények célját és fentjelzett működési körét.

A célnak megfelelő tartalommal indul útjára a szép kiállítású, új folyóirat. Szakszerű ismertetését mellőzve, csak anyagának és eredményeinek gazdaságára kívánjuk a figyelmet felhívni. Hazai levéltáraink közül foglalkozik az Országos Levéltárnak 1875-ben bevégzett felállításával (Miskolczy Gy.), Zólyom vármegye levéltárának ismertetésével (Föglein A.) pedig becses szolgálatot tesz az egyetemes magyar történetírásnak. A bécsi udvari kamarai levéltár beosztásának közlésével (Eckhart F.) felhívja figyelmünket az ott rejlő — főleg gazdaságtörténetünk szempontjából megbecsülhetetlen értékű gazdag anyagra. A párizsi levéltárban végzett legújabb kutatások nyomán különösen a XVI. és XVII. századi török-magyar kapcsolatokra mutat reá, melyekre nézve a konstantinápolyi francia követek jelentései tartalmaznak értékes adatokat. (Holub I.). Jelen politikai viszonyainkat közelről érdeklő oklevélregesztákban mutatja be Hunyadi János kormányzói hatáskörét (Hajnal). A Nádasdy-levelezés 1531—49 évekbeli darabjainak közlése mintaképül szolgálhat arra, miként lehet történetbuvárok és nyelvészek igényeinek egyaránt eleget tenni (Mályusz). E változatos és gazdag tartalom után Kisebb Közlemények, Ismertetések és Vegyes Közlemények aktuális rovatai következnek.

E folyóirat létesülése is újabb bizonyíték a magyar történetírás szép lendületéről. Egyike azon örvendetes jelenségeknek, melyek világosan jelzik, hogy a magyar tudományosság valósággal újjászületése korába lépett. „Hosszúra tervezett útja" első állomásán örömmel üdvözöljük az új folyóiratot!

Lukcsics Pál.

Giuseppe Baffico: A győzedelmes asszony. (Pantheon.) Mindaz, ami csak izgathatja egy tisztulatlan ízlésű közönség érdeklődését, együvé van hordva ebben a detektiv-regénnyel bélelt, pikáns elbeszélésben. Van benne egy bűnös és épp ezért győzedelmes asszony. Természetesen a kis Ágnesen, az „égi szerelmen" kell győzedelmeskednie. Van benne egy fiatalember, aki detektivnek csap föl s arra vállalkozik, hogy az alig egyszer látott nő arcából és viselkedéséből következtessen, melyik színházban kell őt ma este megtalálnia. Van benne őrültekháza kacagó és síró operaőrültekkel, Montecarlo, rulett, vén kokott, diplomata, Róma, elegáns szállodák, egymásba nyíló hotelszobák. Fűszerül kapunk egy kis olcsó lírát, pazar berendezést, „nagyszerű" ágyat, szuggesztiót, miegymást. De a sok mártás és fűszer közt ne feledjük a pecsenyét sem. Ott terpeszkedik középütt: a bűn.

Emma Helwing — egy lelkiismeretlen idegorvos segítségével — az őrültekházába záratja épeszű férjét, hogy tőle megszabaduljon s vagyonát megkaparinthassa. Arturo Rinaldi fölfedezi ezt a gonosztettet, mikor egy alkalommal meglátogatja az ideggyógyintézetet. Elhatározza, hogy kiszabadítja a szerencsétlen embert. Később igen romantikus körülmények közt megkapja az elzárt férj emlékiratát is. Hogy a dolognak végére járjon, az asszony után veti magát, ki undok, élősdi bűntársával pazarolja ura vagyonát. Megtalálja. Miközben azonban a titkot ki akarja deríteni, maga is szerelemre gyúl az asszony

iránt. Kiüti a nyeregből vetélytársát s most már ő tulajdonítja el Helwing nevét. A regénynek ezek az utolsó szavai: Óh én nyomorult.

Bármennyire ellenszenves is ez a téma, kétségtelenül rejt magában érdekes lelki problémákat. Az útált szeretőjéhez bűne által láncolt asszony, s az emberi kötelesség és szerelem közt vívódó férfi lélekrajza azonban Bafficónál mélyebb pszichológust követelne. Az ő fantáziájának még csak az sem sikerül, hogy eleven alakokká varázsolja személyeit. Az elbeszélés módja sem mondható valami ügyesnek. A férj emlékiratából már a regény elején megtudjuk a titkot, melynek földerítésén Rinaldi később oly buzgón fáradozik. Az egész könyvön meglátszik, hogy az író tollát nem a művészi kifejezés szükséglete, hanem más érdekek vezették.

A regénynél fordítása sem jobb. Elsietett boglyas, fésületlen. Garádi Vilmosnak tisztában kellene lennie mindenekelőtt némely olasz szó értelmével (pl. *volere* nem mindég *akarni*), de főleg — mielőtt fordít — meg kellene tanulnia, hogy nem minden jó magyarul, ami jó az olaszban. Erre a kérdésre: „Hát ön azt ajánlja, hogy a Costanzi színházba menjünk?“ — nem az a magyar felelet, hogy „Bizonyosan“. A fordítónak „*sok* a napsugár“ a szobában; az „arc álarccá *vedlik át*“; Emma „olyan szép, *mint akár*...“; *autóval tett* kirándulásról, egy *vadászaton lévő* Diana szobráról beszél. Nincsen lap, melyen hasonló és még esetlenebb pongyolaságok ne zavarnák az olvasót.

A modern olasz irodalomról keveset tud közönségünk. Miért kellett *épp ezt a regényt* és *így* lefordítani? *Kastner Jenő.*

Szabó István Andor: Az úriember. (Légrády Testvérek.) Balzac szerint a szatócsok és a gimnáziumi tanárok ki vannak zárva az elegáns életből. Örömmel állapítjuk meg, hogy az első modern magyar illemtan szerzője: tanár. *Szabó István Andor*, aki a cs. és kir. katonai reáliskolában több ízben volt az *Anstandslehre* előadótisztje, nem sablonos illemtant írt, hanem praktikus életbölcseletet. Bár minden társadalmi osztálynak beszél, főképpen mégis a középosztály ideálját rajzolja meg. Meggyőzően bizonyítja, hogy a boldog és ízléses élethez elsősorban nem pénz kell, hanem nevelés és szív. Könyvének minden sorából kisugárzik az emberszeretet szava: amúgy is elég keserű az életünk, ne tegyük hát egymás közt elviselhetetlenné, mikor egy kis jóakarattal kellemessé és széppé varázsolhatjuk.

Szabó munkáját sok minden fölébe emeli az eddigi száraz, táncmesteri hangon megírt, feszes illemtanoknak: a tárgy szeretete, a nemes felfogás, a széles látókör, a nagy olvasottság; mondhatni az illem világtörténetét olvassuk itten, még pedig a novellák magyaros, mulattató nyelvén, ötletes, sziporkázó leírásokban. Mindenütt az igazi úriember áll előttünk s ezt különösen hangsúlyoznunk kell, mert nagyon sokan vannak, akik a *paraszt* és az *úri* embereket nem a lelki felsőbbrendűség, hanem a véletlen születés, rang és vagyon szerint skatulyázzák.

Mondanunk sem kell, hogy ez a könyv ma aktuálisabb, mint valaha. Társadalmunk — lelki finomságban, szeretetben — nagyot esett, sőt zuhant. Az utilitás elve, egymás lelketlen félretaszítása s az egyedül idvezítő pénz kultusza sokakban elfojtotta a kölcsönös szívesség, jóság parancsát. A háború olyan rétegeket vetett fel, sokszor bizony vezető helyre s annyi ember került — még pedig kizáróan anyagi szerencséből — magasabb légkörbe, hogy első komoly illemtanunk nélkülözhetetlen útravalónak bizonyúl. A munka számos érdemén kívül kivált ebben a jelenségben látom a szíves fogadás okát, melyben a napi sajtó Szabó könyvét részesítette. De van ennek a könyvnek még egy fontos hivatása: az ifjúság soraiban. Sajnos, az illemtan iskoláinkban még nem kötelező tantárgy. Pedig ha a budapesti tudományegyetem teológiai karának tárgyai közt ott szerepel, miért nincs meg mindenütt, főképpen a középiskolákban, egy-egy latin óra rovására? Addig is, míg ez a korszak elérkezik, végtelen hasznára lesz társadalmunknak, ha minél többen forgatják Szabó István könyvét.

V. L.

Nagy-Magyarországból Kis-Magyarországba. A Magyar Nemzeti Szövetség kiadásában jelent meg, Tomcsányi János, volt barsmegyei kir. tanfelügyelő tollából, Mühlbeck Károly számos rajzával illusztrálva, ez a főképp kisebb diákoknak szánt, s nekik valóban ajánlatos könyv. Az aranyosmaróti gimnazisták köréből kiindulva, néhány diáknak a háborút követő viszontagságai kapcsán ismerteti az északnyugati felvidék minden nevezetességét, városait, történelmi emlékeit, szebbnél-szebb tájait. Valóságos kis eleven földrajz, mely országos események és apró kis diák-életek fonalán haladva eleveníti fel bennünk fájdalmas tudatát mindannak, amit a Felvidékkel elvesztettünk. Kár, hogy nem volt ily könyvünk jóval korábban, még a veszteség előtt, mikor még magunk is a Felvidék egyik másik kedves kis városkájában tanulóskodtunk. A magyar intelligencia egy jelentékeny részét a Felvidék szolgáltatta; viszont az alföldi magyarság fiai nagy számmal keresték fel az ottani iskolákat: úgyhogy alig van közöttünk valaki, akit oda benső személyes emlékek, gyermek-, vagy tanulókori felejthetetlen emlékek ne kötnének. Magunk is szeretettel veszünk részt a maróti diákok kirándulásaiban, s szívesen hallgatjuk vezető tanáruk ajkáról a magyarázó szót.

Valami tanáros egyébként kétségtelenül van a könyvben. Ha a tanár már nincs ott a fiúk mellett, mindig akad egy-egy tapasztaltabb cicerone, még a csehek börtönében is, a diák fogolytársai közt, aki előszámlálja a helyi nevezetességeket. Ezek megszólamlása nem egyszer nagyon is nyiltan elárulja a tanító célzatot. Kitünő szolgálatot tehetni ily természetű olvasmányok nyujtásával; de épp azért melegen ajánljuk íróiknak, hogy még árnyékát is kerüljék az oktató modornak, vagy ha pedig az bizonyos esetekben elkerülhetelen, akkor ne is igyekezzenek azt elbeszéléssel, szórakoztató kerettel leplezni, hanem nyiltan a tanítás attitude-jébe helyezkedjenek. Tomcsányi János szép könyve még nyert volna azzal, ha leíró és közlő részleteit szervesebben tudta volna beleoltani abba az egyébként igen valószerű, és a hazafias nevelés céljait is szerencsésen szolgáló kis történetbe, melyen egy-két diákhősét végigvezeti.

A Magyar Nemzeti Szövetséget kiadványaiban igen határozott célok vezetik, melyek mindnyájunknak szívén feküsznek. Ugyane célok érdekében ajánlanók, terjessze ki figyelmét nagyobb mértékben a *megmaradt* Magyarországra is, ismertesse ezt is éppoly szeretettel és gonddal, mint elveszített kincseinket. Hadd ismerjék, hadd szeressék meg fiaink a meglévőt is, jobban, teljesebben, mintahogy az a multban szokásos volt. Mindig az volt a hibánk, hogy csak akkor kezdtük becsülni, akkor szerettük volna jobban megismerni a magunkét, mikor már elveszítettük. Talán ha jobban ismerjük, el sem veszítettük volna!

M. N.

Vas Gereben. Vas Gereben egyik regényfejezetének ez a címe: 1823. Benne az író megmagyarázza olvasóközönségének, hogy miért olyan nevezetes évszám ez: a magyar politikai ébredésnek dátuma. Vajjon gondolt-e a népszerű regényíró e fejezet írásakor arra, hogy mennyit nyer káprázatos fényben ez az évszám, ha a benne született magyar nagyságok emlékét sorakoztatjuk el előttünk? Magán Vas Gerebenen kívül ekkor pillantotta meg a napvilágot Petőfi, Madách, Andrássy Gyula gróf, Pákh Albert, Lisznyay Kálmán, Ipolyi Arnold és színészeink közül Tóth József. Csupa olyan nevek, amelyek ha nem is egyenlő jelentőséggel, de azért el nem múlhatóan vésődtek be nemzeti Pantheonunk falába.

Vas Gereben az ötvenes—hatvanas éveknek Jókai után legnépszerűbb regényírója volt. Nincs meg benne a nagy mesemondónak színes fantáziája, de népies magyarosságával és a közelmúlt históriai eseményei iránt való szeretetével némi rokonságot mutat hozzá. S a legutóbbi időkig a magyar közönség is az ő nevét Jókaiéval egymás mellett emlegette. S ami elterjedtségét illeti, ha az ember a vidéki társadalmi körök könyvtárainak kölcsönzési jegyzékét forgatta, a két nevet majdnem egyforma sűrűn látta előbukkanni.

A kiegyezés előtti magyar regény szerkezeti formájának legtúlzóbb hajtása Vas Gereben regényköltészete. A régi magyar regény sokkal szélesebb ábrázolású, sokkal több meseszálból fonott, mint az új. Párhuzamosan futó eseménysoraival, szélesre terített ábrázolásával éles ellentéte az újnak, amely egységesebb öntése, összébb fogott, egy vonalban menetelő cselekménye miatt inkább hosszú novellának a benyomását kelti. (Az újabb regényírók közül talán csak Mikszáth művelte még a régi formát.)

Vas Gereben kezében ez a szélesebb és többágú cselekmény-forma egészen laza kötésüvé esik széjjel. Regényei korrajzokká terülnek, és pongyola szövésük s már időbeli széthúzottságuk miatt sem igen tudnak egy középpont köré kristályosodni. Egy-egy művének néha még hangulati és eszmei egysége is majdnem veszendőbe megy.

Egyéb fogyatkozásait is könnyű felsorolni. Indítékaiban, témáiban megnyilatkozó maga-ismétlése, száraz józansága, mely néha vontatott didaxissá nyujtózkodik, s amely még a regényből az olvasóhoz való kiszólást sem veti meg, — alakjainak inkább csak körvonalakban hibátlan ábrázolása, személyei beszédjének tősgyökeres, de kissé kelleténél tömöttebb magyarossága, és hajszolt példázatossága, [illegible] olyan tulajdonságok, amel[illegible] esztétikailag kényesebb ízl[illegible]-ban kellemetlenül érinthetik.

És mégis! Vas Gereben [illegible]nkássága ma sem tartozik az i[illegible]a-lomtörténet herbáriumába, a szí-nüket és illatjukat vesztett, pusztán tudományos érdekességű növények közé. Inkább nagyanyáink könyvébe préselt virágokhoz hasonlít, amelyekből — ha rájuk nyitsz — ma is árad még a levendula- vagy rezeda-illat. S ez az illat nemzeti múltunk emlékezetének egész erejével markol a szívedbe. Újra hallod öregapád anekdótáit, újra látod gyerekkori képeskönyved alakjait, és a magyar ébredésnek vezérei nagy lelkesedéssel rajzolt képekben vonúlnak el előtted. Kisfaludy Sándor, Festetich gróf, Berzsenyi Dániel, Széchenyi István, Fáy András, Földváry Gábor, a régi magyar vándorszínészek — ki győzné őket valamennyiüket előszámlálni? Nyakasan konzervatív urambátyámok mellett ott forgolódnak a kardos nagyasszonyok, a hévlelkű és okos, kissé talán valószínűtlenül is okos — honleányok,

ott pöngetik sarkantyúikat a deli jurátus ifjak, ott zsörtölődnek a hűségben megvénült szolgák, ott parádéznak a *tettes* vármegye nyalka hajdúi, ott kérezkednek az alkotmány sáncai közé a derék és értelmes jobbágyok, s a magyar társadalom perifériáján kívül ott sunnyog a zsidó és a cigány. Ezer lehet a kifogásod a *Régi jó idők*, a *Nagy idők, nagy emberek, A nemzet napszámosai, A pörös atyafiak*, az *Egy alispán* írójának művészete ellen és nem is kell világirodalmi mértékkel mérned őt, hogy itt-ott könnyűnek ne találd: mégis örömmel nyitod fel könyveit, mert a magyar patriarchális életnek meleg levegőjét érzed szíved felé csapódni.

Egyik könyvében megpróbálja Vas Gereben Kisfaludy Sándort értékelni. A mai kor ezt az értékelést egy kis módosítással magára Vas Gerebenre alkalmazhatja: „Nem esküszöm, hogy eget verők lettek volna dalai; de elég, ha fölvitt bennünket az ősök elhagyott fészkébe, s megmutatá, honnét néztek apáink e honra! Melyikünk tudott lejönni ...sból, hogy egy szent érzelem ...ísérte volna onnét?"

—*bs*—

Színházi szemle. A Magyar Színház rendesen csak a nyári szünet előtt szokott arra a gondolatra ébredni, hogy az irodalommal szemben is vannak kötelességei. Így történt ez évadban is, amikor Schiller *Orleansi szűz*ének színrehozatalára szánta el magát. Az előadásnak egy héten keresztül hangzatos kommünikék harangoztak be, hirdetve a díszletezés, tömegmozgatás, s általában a rendezés újszerűségét. Hát újszerűnek elég újszerű is volt! Mindenesetre a legnagyobb merészség Schiller tragédiáját kiabálóan expresszionista díszletek között előadni, amelyek még néha ugyanazon a színen is összhangzásnélküliek voltak. Így az első felvonás előtéri sziklái mögött (amelyek meglepően hasonlítottak nagyított cukrásztortákhoz) a háttérben elég realisztikusan festett sátorsor húzodott meg. A többi képek is valami rikító formátlanságot ambicionáltak maguknak: túlzottan hajlott — a vígszínházi *Cserebere*-operette dekorációihoz hasonló — fák, kristályrendszerbe csoportosuló sziklák, stilizálttá merevedett szélfújta lobogók gyötörték a néző szemét, s minden jelenet (alkalmasint a Nemzeti Színház új Shakespeare-előadásának hatása alatt) állandóan egy pillérpárral volt beszegezve, mely architektonikus részlet, ha a rendező úgy akarja, belekomponálódik az egész színpadi képbe, ha pedig akarja, puszta keret marad. A tömegek mozgatásában a hirdetett cél a statisztériának lehető lecsökkentése volt, s ez helyes elv is, csakhogy itten végtelenül szegényesen és ügyetlenül hatott. A rendezés félszegségeihez tartozott az is, hogy megesett, hogy ugyanazon színben egyazon szereplő az ellenkező oldalról jött vissza, mint amerre távozott. A darab hosszúsága miatt bizonyos kurtítások váltak szükségessé. Ezek általában elég szerencsések voltak, amennyiben inkább a Johanna történetével párhuzamosan futó mellékjelenetek rövidültek meg, de az ötödik felvonás első képeért, a kitaszított leány bujdosásának elmaradásáért igazán nagy kár, mert a hősnőnek a végzethez való viszonya e jelenetben igen mély értelmezést kap.

A színészek munkájából magasan kiemelkedik *Darvas* Lili Johannája. Alkalmazkodott a mű pathetikus hangjához, beszédje teljesen távol állott a szürke társalgási hangtól, *szavalni* merészelt, s általában egész alakítása nem a részletező realizmus, hanem a nagyvonalúság művészi elve szerint ment végbe. Kitünően jelenítette meg az orleansi szűz heroizmusát, végzettől ihletettségét, és ennek a végzetnek maga akarta vállalását. Különösen három jelenetét találtuk sikerültnek: az előjáték végmonológjának vallásos lendületét, a második felvonás békítési jelenetének retorikáját és a végső felvonás magával ragadó szenvedélyét; különösen itt olyan erőteljes volt, hogy bilincseinek összeszaggatása szinte már nem is hatott csudának. Erősebben csak egy helyütt esett ki a magasztos stílusból: a negyedik felvonás kezdő monológjában, ahol önlelke vádjainak furdalásait — amelyeket pedig a költő rímes és változó zeneiségű sorokban adott ajkára — realisztikusan tördelte és aprózta.

Továbbá teljes tisztelettel a fiatal színésznő tehetségével és stílusirányával szemben, legyen szabad még egy-két kifogást megemlítenünk. Az a benyomásunk, hogy művészete még nem eléggé változatos kifejezésű: nincs sok húrja, de igaz, hogy ezeken a húrokon gyönyörűen játszik. Kissé még bántó az is, hogy lélekzetvétele néha igenis hallható. Remélhetőleg további fejlődésében gazdagodni fog és technikai fogyatkozásai lecsiszolódnak. — A többi nőszereplő igen távol állott tőle. *Pécsi* Blanka (Ágnes) beszédje szép, de kézmozdulatai félszegek. *Báthory* Gizella pedig Isabeau erőszakosságát kissé erőltetett csináltsággal ábrázolta. A férfiszereplők legnagyobb része még a pubertás éveit éli: életkor tekintetében is, művészileg is. Egyedül *Stella* férfias Talbotja emelkedik ki közülük. *Réthey* (Thibaut) szóejtése kitünő példája annak, hogy hogyan nem szabad a színpadon beszélni: körülbelül csak minden tizedik szavát tudja a hallgatók füle megérteni.

A fordításról, *Sebestyén* Károly munkájáról, is essék néhány szó. Sajnos, nem olvasás útján, csak a színészek szájából ismerjük, de az a benyomásunk, hogy Schiller szárnyalásával nem tud versenyt repülni: sok helyütt igenis prózai. Magyarossága sem kifogástalan. Magában az első felvonásban ilyen mondatok nyilaltak a fülünkbe: „Azzal *fenyítenek*, hogy elvonulnak" (e. h. *fenyegetnek*) — „Meghátrálunk az égi rendelés*nek*" (talán *elől?*) Keresztény hallgatónak az is igen nevetséges volt, amikor Johanna a reimsi érseket *nagytiszteletű* úrnak szólítja, hiszen ez egyedül református lelkésznek címzése lehet.

*

A Vígszínháznak, igaz nem a legfrissebb újdonsága *Lakatos* László *Négy frakkja*, de mégse maradjon említés nélkül. E „komédia" a pesti irodalomnak tipikus terméke. Egy nem is nagyon elmés, de színpadon némi hatást igérő ötlet kedvéért íródott minden különösebb komikai szellem, jellemábrázoló mélység vagy hangulati finomság nélkül. Egyedüli erénye a dialógusnak valami kihegyezett fordulatossága, egyébként az egész még nyári darabnak is feltűnően sivár. Ez *A négy frakk* azokhoz a félig készült ruhadarabokhoz hasonlít, amelyek éppen mert féremunkák, nagy gyorsasággal alkalmazhatók akár a teréz-, akár a lipótvárosi közönség ízléséhez. *Galamb Sándor.*

Hopp Ferenc—Keletázsiai Művészeti Múzeum. Hopp Ferenc hetvenhét éves korában, miután már négyszer utazta volt körül a földgolyót, megírta végrendeletét, mely szerint különféle ritkaságokból, uti emlékekből, néprajzi tárgyakból, állati és növényi preparátumokból, ásványokból és egyéb természetrajzi érdekességekből, magyar és idegen festők műveiből, főképen azonban keletázsiai művészeti alkotásokból álló gyüjteményét a Magyar Államnak hagyományozza. Tette pedig ezt azért, mert erkölcsi felfogása szerint hálával tartozott annak az országnak, melyben tizenhárom éves kora óta úgy futotta meg pályáját, hogy a teljes szegénységtől nagy vagyonig és az igénytelen látszerészinasságtól közbecsülésnek örvendő társadalmi tényezővé emelkedett. Kilenc év multán, mikor nálunk magántulajdonról nem volt szabad hangosan beszélni, még egy záradékot is készített Hopp Ferenc a régi végrendelethez, mely szerint házát s kertjét szintén a Magyar Államnak ajándékozza egy keletázsiai művészeti múzeum céljaira. Ezzel a tettével azt bizonyította, hogy az élete végén lezajlott események pillanatig sem zavarták meg hitében, mely szerint az agyrémek uralma rövidesen megszűnik és Magyarország fel fog támadni.

A múzeumalapító nemes elhatározás óta négy év telt el. Hopp Ferenc születésének kilencvenedik évfordulója köszöntött ránk, mikor a gyüjtemény, mint az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum tartozéka megnyílt. Két beszéd hangzott el ekkor. Petrovics Elek főigazgató és Klebelsberg gróf közoktatásügyi miniszter, mint a kormányzó megbizottja, egyforma meleg elismeréssel adóztak Hopp Ferenc erkölcsi nagyságának, ki annak ellenére, hogy idegenből származott, jobb hazafi volt akárhány született magyarnál.

Valóban Hopp Ferenc, ki 1844

óta, mikor mint 13 éves gyermek megtelepedett a régi Pesten, szemtől-szembe látta Kossuthot, Petőfit, Jókait, Deákot s később a hatvanhetes korszak minden nagyobb szerepvivőjét, együtt tudott érezni velünk. Tudott lelkesedni mindenért ami nagy. A németek, az angolok, az amerikaiak világraszóló alkotásait meg tudta csodálni. Boldoggá tette, ha velük megismerkedhetett. Magyar hazáját azonban sohasem szokta volt lekicsinyelni. Ő együtt nőtt fel Budapesttel, de az újbudapesti típushoz semmi köze sem volt. „Minden nemzet barátja"-nak nevezte magát, de hallani sem akart arról a demagóg nemzetköziségről, melynek kezdete és vége az üres szív és a józanész hiánya. És, ami különösen csodálatraméltó, józanság és idealizmus gyönyörűen párosult ebben a szelíd megjelenésű, mosolygós, előzékeny öreg úrban.

Saját erejéből lett ember. Tanulmányait is saját erejére támaszkodva folytatta. Kenyérkereső mesterségéhez kitünően értett. Nagyszerű üzletember volt. — Mint gyüjtő nem jutott tudományos színvonalig. Érzéke azonban annyira kifinomodott, hogy több irányban a legkomolyabb múzeumi igényeknek megfelelőt tudott összehordani kis múzeumában.

Japánt, mint legtöbb európai, jobban szerette a nagy kínai birodalomnál, a keletázsiai műveltség és művészet bölcsejénél. A japáni művészet alkotásait gyüjtötte a legnagyobb szenvedéllyel. Legjobban a lakktárgyakért tudott lelkesedni. Az orvosságos, illatszeres és írókészlethez való dobozok fekete-, arany- és ezüstlakkal festett, gyöngyházzal, ólommal és csonttal berakott díszét különösen tudta értékelni. Szerzett is ezekből olyan példányokat, amelyek díszére válhatnának akármelyik nagy múzeumnak. Kevésbbé szerencsés területen mozgott a korabeli japáni kerámia és csontfaragványok gyüjtésénél. Sok újabb Satzuma és Satzuma-mintára készült kiotói keményczserépedényt vásárolt. Ezek közt azonban olyanokat is, amelyeknek dísze, minden európai hatás ellenére, a távol keletet a nyugattól élesen megkülönböztető gyöngédséggel és elmélyedéssel van festve.

Nagyon szerette az újabb naturalisztikus csontfaragványokat is. Ezek mellett azonban szerencsével és különös gyakorlottsággal gyüjtött régibb kisplasztikai tárgyakat is, különösen netzukéket (plasztikus kompozicióvá kifejlesztett akasztógombokat). Japáni csont- és fafaragványai közt XVII. századi darabok is találhatók; úgy ezek, mint az újabbak közt több, mely a nagy szobrászat formaérzésének teljesen megfelel.

Nem bocsátkozott a japáni képek vásárlásába. Tudta, hogy ehhez nincs elég szakképzettsége és nem akart hamisítványokat gyüjteni. Múzeumában, melyet végső akarata szerint kiegészítettünk más magyar állami tulajdonban levő keletázsiai művészeti tárgyakkal, főképen a *Vay Péter gróf* által gyüjtött képek legjava képviseli a távol Kelet festőművészetét. Vayféle gyüjtés néhány japáni szobor is, melyek közül egy Fudót ábrázoló fafaragvány a XIII., és egy másik, mely Amida Buddhát ábrázolja, a XIV—XV. századból való. Legértékesebb japáni festőművészeti emlékünk azonban egy 48 kompoziciót egyesítő album, mely a leghatalmasabb japáni szerelmi regényt, a „Genji monogatari"-t illusztrálja. Festője a történelmi képeket alkotó Tosa-iskola tagja volt és a XVI. század végén, vagy a XVII. század elején működhetett. A teljességénél fogva is nagyon érdekes és a legnemzetibb japáni festőiskolát igen előnyösen képviselő alkotást *Tornai Gyula* festőművész adományozta a múzeumnak, ki azt viszont japáni tartózkodása idején kapta a nagy Okuma miniszterelnöktől ajándékba.

A Hopp-múzeumban látjuk most viszont a *Szemere Attila*-féle fésűgyüjteményt is, a lakkművesség, fafaragás és gyöngyházberakás sok apró remekével, mely annak idején, mikor még az Iparművészeti Múzeumban volt kiállítva, különös népszerűségnek örvendett.

A kínai művészetnek is volt olyan területe, amelyen Hopp Ferenc biztosan mozgott. Az úgynevezett féldrágaköveket feldolgozó kisplasztika volt ez. Múzeumának az a szekrénye, melyben hegyi-kristályból, ametisztből és rózsa-kvarcból készült faragványai foglalnak helyet,

hézagpótló szerepet teljesíthetne sok nagyobb keletázsiai gyüjteményben is. Ez a csoport különös figyelmet érdemel nemcsak ragyogó szépségénél fogva, hanem azért is, mert oly művészeti ágat képvisel, amelyet ezideig megközelítőleg sem kutattak át érdeme szerint. Jadeit- és nefritfaragványainak válogatott része három szekrényt tölt meg. Ezek közt három-négyszáz évesnek tarthatók a legrégibb darabok, köztük néhány kompozició és megmunkálás szempontjából kifogástalan munka. Miután a kínai művészet legősibb anyaga a kő és a jelképes és ékítményes jellegű kínai szobrászat és képírás alapformái kőben, még pedig kemény kőben alakultak ki, ennélfogva a Hopp-gyüjteménynek ez a csoportja igen tanulságosnak mondható. Egyik legfontosabb feladatunk lesz a jövőben ezt a részt megfelelő ókori darabokkal kiegészíteni.

Nagy feladat vár reánk a porcellángyüjtemény kiegészítését illetőleg. A kerámiának ezt az előkelő ágát Hopp Ferenc nem méltatta eléggé — a porcellántárgyak törékenysége miatt. A kínai ízlést legelőnyösebben képviselő kékfehérporcellánból azonban mégis sikerült egy értékes kis csoportot gyüjtenie. Ezek XVII. és XVIII. századbeli készítmények; sőt korábbiak is találhatók köztük.

A Hopp által gyüjtött kínai bronztárgyak közül a legrégibbek a Ming-, esetleg a Sung-korszakból (1368—1644, 960—1127) valók. Fontos szerepet játszanak ezek mellett azok az ókori darabok, melyek részint mint *Xantus*-féle szerzemények kerültek át az Iparművészeti Múzeumból és a Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztályából, részint a *Zichy Jenő* által a székesfővárosnak hagyományozott gyüjteményhez tartoznak s most letétként szerepelnek a Hopp-múzeumban.

Nagyszerű gyarapodást jelent az utóbbiban a *Schwaiger Imre* Delhiben élő hazánkfia által ajándékozott indiai gyüjtemény. Tizenöt kőfaragvány képviseli ebben az úgynevezett Gandhara-szobrászatot, a hellenisztikus művészet által befolyásolt indiai képfaragást. Egy Suryát, a napistent ábrázoló stéla a nyolcadik századba helyezhető. Egy óriási készséggel faragott és megfoghatatlanul finom érzést kifejező kőfej, mely a XII. századi bengal művészet emléke, India művészi alkotóerejének egyáltalában a tetőpontját jelzi.

Schwaiger Imre bőkezűségének bizonyítéka még több indiai és nepali ékszer, indiai és tibeti bronzszobrocska és egy sorozat tibeti festmény. India festőművészetét egyelőre még csak néhány XVII. századi miniatür képviseli. A múzeum legrégibb kínai szoborműve, egy stéla, Maitreya, az eljövendő Buddha ábrázolásával (V—VI. század) *jánoshalmi Nemes Marcel* ajándéka.

Kínai lakktárgyak, fafaragványok, rekeszzománccal díszített bronzok és más jellemző művészeti termékek sem hiányoznak a Hopp-múzeumból, úgy, hogy az ennélfogva nagyon jó bevezetésül szolgálhat Keletázsia művészetének tanulmányozásához. Más, szerencsésebb és gazdagabb nemzetek ilyenirányú nagy gyüjteményeivel természetesen nem szabad összehasonlítanunk szépemlékű világutazónk alapítványát. Súlyos hibát követnénk el azonban, ha jelentőségét lekicsinyelnők. Ha egyebeket nem is veszünk figyelembe, csak azt, hogy sok ember érdeklődését kelti fel oly irányban, amelyikben eddig nálunk rendkívül kevesen haladtak, akkor is el kell ismernünk fontosságát. Biztos azonban, hogy a rokonszenves és hangulatos kis múzeum különös vonzóerőt fog gyakorolni nemcsak a tanulni vágyó látogatókra, hanem azokra is, akik, mint Hopp Ferenc, nem akarják mindenáron az „állam"-ra hárítani, hanem a társadalom kötelességének ismerik művelődési intézményeink továbbfejlesztését.

Felvinczi Takács Zoltán.

Erdélyi irodalmi krónika. Örömmel állapíthatjuk meg a kolozsvári Pásztortűznek áprilisi, májusi és juniusi számaiból, hogy a fejlődő erdélyi irodalomnak programmja mind öntudatosabbá és mind szélesebbé válik. Öntudatosabbá válik azáltal, hogy az erdélyiségnek és az irodalmi színvonalnak a kérdését maguk az erdélyi írók is fölvetik (Tamási Áron: Az erdélyi magyar irodalom körül: Walter Gyula: Irodalmi dilettantizmus) s olyan elmé-

leti vitát idéznek föl, amely az erdélyi irodalom alapföltételeinek kérdéseit üdvösen tisztázza.

A nagy író élményeit mindig közvetlen környezetéből, a körülötte folyó valóságos életből meríti s ezáltal a nemzeti, vagy nemzetiségivé határolt léleknek kétségtelen kifejezője, viszont a művészi formában korának színvonalán áll vagy azt meghaladja s ezáltal bekapcsolódik az egyetemes emberiségbe. Nagy tehetség azonban nem lehet mindenki. A rendes irodalmi élet inkább a csak tehetségesek műveiből alakul ki. Itt azonban okvetlenül szükség van irányelvekre, szükség van kritikára s főként szükség van határozottan kitűzött célokra, szándékokra. A csak tehetséges íróktól mindenütt, de különösen Erdélyben, ahol az irodalmi színvonal létfenntartó érdek, meg kell kívánni, hogy tanuljanak és tudjanak. E tekintetben semmiféle elnézésnek helye nem lehet, mert minden engedmény — akár nemesebb, akár alantasabb érdekből származik — magának az irodalomnak gyökereit támadja meg.

Bizonyára ez a gondolat vezérli a Pásztortűz szerkesztőit, amikor az erdélyi irodalom öntudatossága mellett, annak kiszélesítésére is gondolnak. A magyarországi és külföldi irodalmakkal való kapcsolatra már e folyóirat hasábjain több ízben rámutattunk. Újabban a Pásztortűz a felső-magyarországi és a szerbektől megszállt vidékek irodalmi viszonyaira is kiterjeszti figyelmét. „Szlovenszko" költői közül különösen figyelemreméltó Mécs László, nagykaposi plébános, akinek a Pásztortűzben több szép költeményét olvassuk. A fiatal papköltő, amennyire e néhány költeményből látszik, a nyelvvel tud lágy zenei hatásokat elérni s ebből a szempontból nem mulasztotta el megtanulni, ami költőinktől Vörösmartytól kezdve Adyig megtanulható. Verskötetét, amelyen most dolgozik, nagy érdeklődéssel várhatjuk. A délmagyarországi irodalomról Péchy Horváth Rezső ad összefoglaló ismertetést. A megszállt magyar részek között úgy látszik itt indul meg legnehezebben az irodalmi élet. Egy-két jelentéktelenebb csoportosulástól, rövidéletű folyóirattól eltekintve egyelőre semmi komolyabb biztató jelt nem látunk, amely e szellemi pangásnak megszűnését jelentené.

Az erdélyi irodalmi élet ezzel szemben a folyóiratokon, napilapok irodalmi anyagán túl újabb érvényesülési teret nyer a rendszeres fölolvasásokban s a mind nagyobb méreteket öltő könyvtermelésben. A Pásztortűz nemcsak Kolozsvárott, hanem Erdély más városaiban is, így legutóbb Dicsőszentmártonban, sikeres fölolvasásokat rendez. Példáját követi a kolozsvári református kollégium, amely Akadémiai estélyek címen több magasszínvonalú előadást tartott, melyeken nemcsak Erdély kitűnő theológus írói, mint Tavaszy S., Makkay S., Nagy Károly, hanem a világi írók jelesebbjei is szép sikert arattak. Az ilyen előadások nagyon alkalmasak arra, hogy az irodalom iránt a közönség szélesebb rétegeiben is érdeklődés támadjon. Azonkívül személyes kapcsolatot teremtenek író és olvasóközönség között, aminek a könyvtermelő író csak hasznát láthatja.

A könyvkiadás terén több érdekes mozgalomról értesülünk a Pásztortűz legujabb számaiból. Szini Lajos szerkesztésében Erdélyi koszorú címen könyvsorozat indul meg, amely a legkiválóbb erdélyi írók s a székely szépirodalom termékeit kívánja rendszeresen közzétenni. A fiatal írók együttesen egy Erdélyi anthologia kiadását tervezik. Költőik közül Finta Zoltánnak és Maksay Albertnek nem egy érdekes, hangulatos versét olvastuk már. Novellistáik közül különösen Kacsó Sándor és Szentiványi Sándor, az egyik misztikus székely elbeszéléseivel, a másik egy nagyon meleg rajzával az „ezüstös Horváth"-ról, a Pásztortűz utóbbi számaiban méltó föltűnést keltenek. Ezeknél nagyobbarányú működést akar kifejezni a Kolozsvárott most megalakult *Haladás* nevű irodalmi vállalat, amely ezentúl nemcsak a Pásztortűznek és Benedek Elek Vasárnapi Ujságjának megjelenését gondozza, hanem évenként tizenkét mű kiadásával akarja az erdélyi irodalmat gazdagítani. Reméljük, hogy ez a vállalkozás idővel az irodalmi lapok külső megjelenését is igényesebben készítheti elő s talán nagyobb teret tud majd nyujtani a

folyóiratok keretén belül a külföldi és magyarországi irodalmaknak is.

Az ujabban megjelent könyvek közül különösen ki kell emelnünk Kristóf Györgynek, a kolozsvári román egyetem magyar tanárának Petőfi- és Madách-tanulmányok c. művét (Minerva kiadás). Kristóf a szociális, esztétikai és bölcseleti szempontokat tartja lényegeseknek a nagy írók műveinek vizsgálatában. Igen értékes tanulmánya a Petőfi és Madách között vont párhuzam, amelyben a két lángelme „világkép"-ét: a lírai költő álmodozó liberalizmusát s a tragédiaíró gyötrő szkepticizmusát behatóan elemezi. A verseskönyvek között különlegességükkel Antal János és Becski Andor dadaista-árnyalatú elmeművei vonják magukra figyelmünket. Késői visszhangjai ezek egy nyugaton már rég divatját mult irodalmi hóbortnak. Reméljük, hogy e próbálkozások jóhiszemű elkövetői hamarosan be fogják látni, hogy egy jó szonettet megírni mégis csak derekasabb feladat, mint érzések és szavak vegyelemzésével kisérletezni.

A Pásztortűzben megjelent írások között most is, mint ezelőtt, különösen a versek és a tanulmányok tűnnek ki. Reményik Sándor eddigi gondolattól s mély érzésektől súlyosított verseiből kikívánkozik az impresszionizmus könnyedébb élményekkel játszó világába (Fecske a víz tükrén; A pacsirta); Walter Gyula is töprengések helyett néha elmerül a tiszta érzelemben (Ha nem lennél); Bakkay Bélának és Olasz Lajosnak finom parnasse-versei mellett szívesen olvassuk Halmágyi Samunak kedvesen régies versét az életcifraságokat megvető boldogságkeresésről. Modern líránkat határozottan gazdagítja Áprily Lajos *Március* c. verse, amely a valóságos, hóolvadásos erdélyi tavaszt hozza elénk anélkül, hogy szántszándékkal keresné az erdélyiséget:

A nap tüze, látod,
a fürge diákot
a hegyre kicsalta: a csúcsra kiállt.
Csengve, nevetve
kibuggyan a kedve
s egy ős evoét a fénybe kiált.

Régi, kiszáradt
tó vize árad,
néma kutakban a víz kibuzog.
Zeng a picinyke
szénfejű cinke
víg dythrambusa: daktilusok.

Selymit a barka
már kitakarta,
sárga virágját bontja a som.
Fut, fut az áram
a déli sugárban
s hökken a hó a hideg havason.

Barna patakja
napra kacagva
a lomha Marosba csengve siet.
Zeng a csatorna,
zeng a hegy orma
s zeng — úgye zeng, úgye zeng a [szíved?

Figyelmet érdemel Nagy Emmának *Nap* c. verse is. E szép tehetségű költő nemrégiben hagyta el Erdélyt. Nevével bizonyára találkozni fogunk még az itteni irodalmi életben.

A rendszeresen közölt novellák, rajzok s Gyalui Jenőnek egy érdekes dramolettje mellett különösen gazdagok a Pásztortűz számai tanulmányokban. Esztétikai és erkölcsi kérdésekről értekeznek: Rass Károly, Imre Lajos és Makkai Sándor. Karácsonyi János A hét vár címen egy időszerűvé vált kérdést fejteget Erdély régi történetéből. Benedek Elek pedig egy XVIII-ik század végi, Málnási nevű költőnek rabénekeit ismerteti.

Kuncz Aladár.

Észt rokonaink műveltségi viszonyai. A világháborúnak reánk nézve leverő eredménye mellett némi vigaszt nyujthat számunkra, hogy egy eddig elnyomottan élt rokonunk, a finnfajú észt nép, szabaddá vált. A latin, germán és szláv népek tengerében egy harmadik finnugor nép kezdi meg pályafutását!

Az orosz birodalom összeomlásáig még a legvérmesebb reményű észt hazafiak sem mertek arra gondolni, hogy Szent-Pétervártól alig kétszáz kilométernyire, a Peypus-tó, a Keleti-tenger és a Finn-tengeröböl közt elterülő Estland nevű orosz tartományból, hozzácsatolva Livland északi részét, megszülethetik „Eesti Vabariik", a szabad Észtkedvezően alakultak, s a híres orosz

kikötővárosból: Revalból újra Talország. A körülmények azonban linn lett (= Dánvár, mert a XIII. században elkeseredett küzdelem után, melyet az égből lehullt csodás „Danebrog“ nevű zászló döntött el a dánok javára, ezek szállták meg az észt partokat), s a kikötő hajóin szabadon lenghet a kék-fekete-fehér észt zászló. A Gusztáv Adolftól 1632-ben alapított dorpati egyetemen még harminc évvel ezelőtt carcerbe zártak egy diákot, mert az aulában észtül mert beszélni. Ma az a diák egyetemi tanár, s előadásait észtül tartja *Tartu*-ban, amely az 56.000 lakosú város sokszázados észt neve. A „dorpati“ egyetemen nevelődött észt intelligencia teremtette meg Észtországot, mely nem *úgy* jutott egyetemhez, mint sok más új állam. Egyetem, mely államot teremt, talán szinte egyedülálló jelenség, de mindent megmagyaráz az, hogy az észt nemzeti színek egy észt egyetemi bajtársi egyesület színei!...

Német lovagrendek döntötték meg a XIII. század első felében az addig nomád és vikinghajós életet élő pogány, törzs-szerkezetű észt nép szabadságát. Ugyanakkor dán hóditók jártak átmenetileg az északi partokon. A XVII. században svéd uralom alá jutottak (ez volt szomorú multjukban a legjobb időszak), de Nagy Péter brutális hatalma a XVIII. század elején orosz fennhatóság alá igázta őket s azóta politikailag orosz katonák és hivatalnokok, gazdaságilag a balti német arisztokraták fojtottak el minden szabaddá válni törekvő megmozdulást. Az új állam területe csak 45.000 km², *93%-ban észt* lakosainak száma elmarad Budapest és környékének lakosságáé mögött, de a 700 éves elnyomás idején megedződött észt nép az 1918 február 24-én kikiáltott függetlenség megvalósulása óta bizakodó kedvvel indult neki, hogy megoldja önálló nemzeti létének problémáját. Ismerve az észt néplélek kiváló tulajdonságait, bizalommal, s rokoni szeretettel kell kísérnünk törekvéseit e nehéz úton.

Mint az északi lélek általában, az észt is józan, elmélkedésre hajló, veleszületetten intelligens nép; hitvilága protestáns és mélyen vallásos, mely nem a külsőségekben nyilvánul, hanem a lélek pietisztikus hajlamából fakad. Másrészt alkotóeleme e léleknek a racionalisztikus, számító körültekintés, mely arra hajtja, hogy e földi dolgoknak elsősorban gyakorlati hasznavehetőségét állapítsa meg. Ez talán kissé materialisztikussá teszi az észteket, de a 700 éves elnyomás utolsó 50 évi egészséges gazdasági fejlődése lehetővé tette számukra jelentős anyagi áldozatok meghozását avégből, hogy *szellemi* életük is kifejlődhessék. Ma pedig a honvédelem költségvetése után (mely számukra az orosz veszély miatt létkérdés) a kultusztárca következik az állami kiadások terén! Lehet, hogy ennek oka a személyi kiadások nagysága, hisz az egyetemi tanár havonként körülbelül 600.000 magyar korona fizetést kap, de az észtek úgy gondolkoznak, hogy a jól fizetett tanítószemélyzet nagyon sok önkéntes kultúráldozatra hajlandó más téren.

Nagyon anyagiasan gondolkoznak az észtek. Folyik ez foglalkozási ágaikból. Hisz főleg gazdák, akik egyre azt számítják, miként helyezhetik el gazdasági termékeiket előnyösebben külföldön, hisz iparosok, kereskedők, akiket állandóan a pénzttermő-üzlet hajt tevékenységre. Azt hiszem a kultúrát is oly befektetésnek tekintik, amely a legkitünőbb gyümölcsöket termi, s ezért nagyon sokat áldoznak reája!

Az élet praktikus területein forgolódó nép talán nem fejleszt ki hyperkulturát. De az általános középműveltség, az a kulturkészlet amelyre a sokfelé forgó észt iparosnak, kereskedőnek és hajósnak elemi szüksége volt, nagyon megízmosodott. Bizonyos gyakorlati műveltség ez; fokmérője abban nyilvánul, hogy nincs analfabetizmus Észtországban. Az észtek sokat olvasnak: könyveket, ujságokat. Nem lehet elképzelni önálló keresetű embert, legyen az bár csak fiakkereskocsis, aki ne olvasná el naponként a maga ujságját. A legerősebb tőkéjű észt napilap („Päewaleht“) 50,000 *előfizetőt* számlál az 1.150.000 lakosú országban. Ez az ujság a közvélemény irányítója, s szépirodalmi, gyermek- és szakirodalmi lapjaival a közművelődést is hathatósan irányítja. Szinte hihetetlenül hangzik, hogy az egész télen az anyaországtól jéggel elzárt Saaremaa (Oesel) sziget négyezer lakosú fővárosa,

Kuresaar (Arensburg) híres nyári fürdőhely, két észt és egy német ujságot bír el!

A nagy tömeg egyetemes, egyszíntű kulturáltsága, melyre második rétegként az egyetemet végzett vagy éppen ott működő intellektuális osztály helyeződik: ez nagyjában az észt kulturkép keresztmetszete. Ebből a törzsből, mely éltető tápanyagát demokratikus megosztottságú gazdasági állapotból, mint szilárd és megbízható talajból szívja magába, lombosodtak ki az észt művészet és irodalom, talán még zsenge, de mind erőteljesebbé duzzadó hajtásai. Az észt földbirtok sok-sok századon keresztül idegen arisztokraták kezében volt, akik idegen papokat hoztak az észt nép nyakára. Azt hitték, a német nyelv az, amelyen a lelki gondviselés a legelőnyösebben hajható végre. Nem ment a dolog, a papok voltak kénytelenek észtül megtanulni, s ennek köszönhető, hogy létrejöttek az észt irodalom első termékei. Még 1517-ből való az első észtnyelvű könyv: egy katholikus katekizmus. Az első teljes (már protestáns szellemű) észt bibliafordítás 1739-ből való. Német papok munkája, ezért talán nyelvi szempontból nem a legsikerültebb. Minden faluban volt egy ily biblia, gót betűkkel nyomtatva. A nép ezt az írásmódot tanulta meg, s ez az oka, hogy az észt ujságok, könyvek jórészét ma is gót betűkkel nyomtatják. Ez első, vallásos természetű irodalmi megnyilvánulással párhuzamosan a XVII. században megkezdődött a népdalok, mesék és mondák gyüjtése, mit szintén német papok végeztek. Hétszáz éven át ügyelt minden idegen hódító arra, hogy az észt jobbágyságból ne termelődjék ki intelligencia, mert érezték, hogy az lenne az ő legnagyobb veszedelmük! Kuriozum volt a balti német földesurak és papjaik számára az észt paraszt; ellesték szép meséit, nótáit, s aztán jutalmul deresre húzták. Latinnyelvű régi könyvekben képeket láttam észt jobbágyok „megfenyítéséről" (ez is az észt „kulturállapot"-hoz tartozott egykor) s megtudtam érteni a nagy Báthory Istvánt, aki mint lengyel király autonómiát akart adni az észteknek, mert szerinte sehol oly gyalázatosan nem bánnak a néppel, mint az észtországi német földesurak!

A XIX. század közepe óta megjavult az észtek sorsa. A fényes szentpétervári udvar elvitte a balti földesuraknak észt parasztok-izzadta jövedelmét, de eljött az idő, mikor a parasztnak is megengedték, hogy földet vásárolhasson. Az ősi birtokok nálunk jól ismert „bérlő"-je hiányzott az észteknél. A paraszt-osztály töltötte be ott annak szerepét. Gazdasági megerősödése nyomán iskolázás, a tehetősebb gazdák fiainak egyetemjárása következett, s hatvan-hetven év alatt kitermelődött az a kultúrális, politikai és gazdasági vezetőréteg, amely a körülmények szerencsés összejátszása folytán megalkotta az észt szabadállamot. Létre kellett jönnie ennek az államnak, mert az intenzivebb kulturális és gazdasági fejlődés demarkácionális vonala rég elválasztotta ezt az orosz tartományt a birodalomtól. A Balticum volt Oroszország ablaka. Ne csodálkozzunk tehát, hogy ez a szoba, melyé az egyik ablak volt, Észtország, az emberi kulturélet minden terén higiénikusabb berendezésű lett, mint a mögöttes birodalom tömeglakása, amelyben szabad kilátástól elzárva fuldoklott azelőtt s fuldoklik ma is, jobban mint valaha, a százmillónyi orosz.

Az észt irodalom mult századi kialakulásában méltán kiemelendő az ujságírás fontossága. A mult század ötvenes éveiben gazdasági, matérialisztikus könnyítések érték az észt népet. Nem volt „nemzeti" emlékekben gazdag történeti vagy irodalmi multjuk, csak sok „nemzeti" szenvedésük. Egy-két emberük kinyitotta a szemét, s látta mi van másutt. S úgy látszik, az lett a meggyőződésük, hogy egy népet, ha élni akar, haladéktalanul és szinte gondolkodás nélkül a *ma* problémáival kell megismertetni, szellemi érintkezésbe juttatni, s erre való az ujság, mely egyneművé formálja a maga olvasóközönségét, az észt öntudat feltámasztásában pedig küldetésszerű szolgálatot tehet! A konzervativ irányú Jannsen a XIX. század közepén megalapítja az első észt ujságot *(Pärnu Postimees* = Pärnui Futár). Mellette csakhamar neves lesz a radikálisabb C. R. Jacobson.

Az elnyomott észt *nép* sorsának

megváltoztatása vezette azokat a férfiakat, akik az észt megmozdulás élére álltak, s így figyelmük a nép szellemi termékeinek gyüjtésére irányult. Kreutzwald kiadja a mult század hatvanas éveiben az észt nemzeti mondát: „Kalewipoeg"-et (= *Kalev fia;* e mű Dr. Bán Aladár fordításában évek óta vár valakit, kinek áldozatkészsége lehetővé tenné számára a megjelenést). Kreutzwald gyüjtése nem tisztán népies; a poétalelkű gyüjtő hozzáköltött az anyaghoz. Jeles alkotása még: „Lembit", hősköltemény, mely az észtek utolsó, jelentékenyebb nemzeti fejedelméről szól, aki a XIII. sz. első felében esett el a német lovagrendek ellen vívott szabadságharcban.

A nemzeti élet megindulásakor nagyban hozzájárult a közszellem lelkesítéséhez a hazafias lira terén mindmáig legjelentősebb költő: egy nő, Lydia Koidula. Erős, hazafias érzéstől inspirált költészetének másik ágát németesen *érzelgős* és romantikus stilusban írt idilljei teszik. Az öntudatos észt irodalom első korszakába tartozik még az a munkásság, mely népmesék, népdalok gyüjtésére és kiadására valamint a nyelv művelésére irányult.

Második fokon regény- és novellaírók jelentkeznek. Közülük kiemelendők a romantikus-realisztikus irányú Eduard Wilde és Ernst Peterson, kik a mult század végén kezdték meg működésüket. Az első történeti és társadalmi témákat dolgoz fel, az utóbbi főleg a népéletből választja tárgykörét, jól látó szemmel.

A fiatal generáció vezető egyéniségei az erotikus költészetet kiváló forma-érzékkel művelő Henrik Wisnapuu, kiben olykor holmi pózrokodó, szerepjátszó hajlam tűnik fel, bár nincs hijjával az igazán őszinte, s mély benső megnyilvánulásoknak sem. Az újak legmarkánsabb vezetője a mint kritikus és esztétikus is kiváló prózaíró, Friedebert Tuglas, akin francia befolyás érezhető. Mint humorista aratott általános tetszést évtizedeken keresztül Hugo Raundsepp, észt ujságokban megjelent humoros karcolataival. De a kacagólelkű ember igen élesszemű kritikus is tudott lenni. Mintha megszemélyesítője volna az észt pszichének, mely egyrészt északian józan, de van benne már valami a dél mozgékonyságából, derűjéből is. Erősen kell küzdeniök az élettel, ehhez hozzászoktatta őket a sors és a természet, de szeretnek jókat mulatni; nagyokat kacagni, s egészséges, az egész népközösséget összefogó szórakozásban társulni. Talán ezért szeretik annyira a zenét, éneket, táncot, mert hisz ezek mind oly művészetek, melyekben a nagy tömegek aktive vehetnek részt. Lehet, hogy e három művészet állandó együttjárása bizonyos primitivségre vall, de hogyan feledhetnék el énekeiket és táncaikat, mikor évszázadokon keresztül azok voltak egyedüli vigasztalóik, s az észt népdalok voltak az észtség fenntartói, konzerválói. A július elején tartandó nagy nemzeti dalosünnep az utókor hálája lesz most, a szabadság idején, az egyszerű népdalok e munkájával szemben, ami annál csodálatosabb, mert még asszimiláló hatásuk is volt az elnyomás idején. A finnfajú észtek erősen keveredtek svédekkel s e keveredésből állt elő a nagyszerű kvalitású mai észtség, mely nem hangoztatja lépten-nyomon a „nemzeti" jelszót, de nemzeti *tudatosságra* annál szilárdabb!

Zene, ének, mimika azonban magasabb fokon is élnek Észtországban. Művészeik az európai nagyvárosokban végzik tanulmányaikat. Tehetséges komponistájuk Tobias, legnagyobb színészük Paul Pinna. A klasszikus tánc terén elsőrendű, s nálunk is ismert Ella Ilbak, nemrég Párisban aratott maga és népe számára elismerést.

A képzőművészetek terén a Szent-Pétervárott élt Köhler festőt, Weizenberg szobrászt kell az elhaltak közül említeni. A nem nagytehetségű, de jól tanító és sok tehetséges fiatalt kifejléshez segítő Hans Laipman a mai festőiskola vezetője. Mint szobrász jelentős Adamson, kinek alkotásai világkiállításokon is szerepeltek. Ő maga legutóbb Olaszországban dolgozott. Az észt művészek, mint általában az észt nép, hajlamosak a külföldjárásra, hogy ott tanulva nemzetük kulturszínvonalát emeljék. Az otthon ülő magyarsággal szemben üdítően hatott reám ez az észt mozgékonyság, mely kulturanyag felszívásával jár együtt, s amely lehetővé teszi, hogy a *kulturfölénnyel* bíró egy milliós

észt nép bizalommal tekintsen a jövő elé. Ha újra dőlni fog is keletről a sívár homok, az intelligens észt nép lelkét nem fogja tudni elszikkasztani, s ez a fontos. Egy ország, hol egyetemi orvostanárok mennek kaszárnyákba előadást tartani a nemi betegségek pusztító hatásáról, mire egy év alatt felére csökken a betegek száma a megtett preventiv intézkedések folytán; egy ország, hol a tanári kar legjobb erői (egyetemiek) mennek a népfőiskolákba előadásokat tartani (igaz, hogy „jó pénzért"); ahol az állam a művészeket segélyezi, hozzájárul egy csinos kiállítású, gazdag tartalmú reprezentativ szépirodalmi folyóirat *(Looaming* = Teremtés) fenntartásához; ahol nagy számban vannak a csupán könnyű olvasmányt és szórakozást nyújtó szépirodalmi, illusztrált folyóiratok vagy népies lapok (Agu, Aeg, Odamees, Kodu, Romaan); ahol a halászoknak, gazdáknak, iparosoknak, kereskedőknek, pedagógusoknak, s mindenféle foglalkozást űzőknek (még a főiskolásoknak is) megvan a maguk fényképekkel ellátott, izléses kiállítású s fennakadás nélkül megjelenő szakközlönye; ahol az ipari vagy művészeti kiállítást látogató legegyszerűbb ember is katalógussal kezében vizsgálja a kiállított tárgyakat; ahol nincs analfabetizmus, nincsenek a publikum előtt tett grandiózus gesztusok, de van csendes és szolid áldozatkészség: ott lehet kulturfölényről beszélni, s ott nincs ok a csüggedésre, a jövőtől való félelemre!

A magasabbfokú tudományért, elsősorban a tartui egyetemért, a tudományos folyóiratokért és kiadványokért, az észt múzeumért, valamint a színművészet érdekében hozott áldozatokról pedig nem is beszéltem! *Virányi Elemér.*

Reinhardt „Nagy színjátszóház"-a és a tömegszínház kérdése. A nagy háború utáni Németország annak az érzésnek a hatása alatt áll, amely már mult századi győzelme után is elfogta volt, hogy t. i. mind a mostani összeomlás, mind az akkori eredmény kultúrájában gyökerezett. Egyre hangosabban hirdetik a hozzáértők, hogy Németország a lefolyt félszázad gazdasági előretörésében elvesztette a németségét és, ami még fájdalmasabb, műveltségének az egysége is megbomlott, sőt valóságos szakadékok támadtak a nép különböző rétegei közt a lelki élet, a világnézet, a közszellem szempontjából. Ilyesmit már a XVIII. század végén is észrevett egyik-másik gondolkozó fő, pedig akkor a viszonyok még egészen mások voltak. Hardenberg-Novalis az időt is legyőzni akaró honvággyal sóvárgott a középkor szép szellemi egysége után („A kereszténység avagy Európa"), de ez még a művészet, esztetika, filozófia világára szorítkozó vágy volt akkor s még korántsem mutatta magát abban a hovatovább mindent lenyügöző formában mint ma.

Ugyanez a probléma rejlik a mögött az utóbbi pár évben olyan feltűnően jelentkező törekvés mögött, hogy a művészet és a nép közt közeledést idézzenek elő minden eszközzel. A „Napkelet" ezidei februári számában szó volt már a berlini Népszínházról (Volksbühne). Ennek a tevékenysége szorosan idetartozik. Itt azonban rá lehet mutatni arra is, hogy ez egyáltalán nem elszigetelt jelenség, sőt maga az anyaintézmény is az abban a cikkben említetten kívül más utánzásra is talált. „Der Weg zur Volksbühne" (A népszínházhoz vezető út) címen az azóta, sajnos, megszünt igen jó „Warnung" (Figyelmeztető), egyetemi hallgatók e hetilapja, a következőket állapította meg 1920 február 2-án: A népfőiskola a forradalom óta térben ugyancsak nyert és eredményeket ért el, mellette azonban a népszínpad is terjeszkedik. Az eddig egyetlen, nagy, túlterhelt berlini Volksbühne-társaság megosztása és kis, munkakedvvel meg törekvéssel előnyösen kitűnő kultúrközpontok alakítása van folyamatban. A munkásság, amelynek számára különösen igyekeznék ez a vállalkozás dolgozni, kezdetben, sőt máig is tartózkodóan viselkedett, mert a marxista köröknek kellemetlen a decentralizáció és nincs érzékük a kis művelődési központok iránt. Ez megnehezítette a délnyugati külvárosok (Steglitz központtal Friedenau, Lichterfelde, Zehlendorf) új színháztársaságának a megerősödését, de ez végeredményben mégis győztesen megállta a helyét, sőt egy kitünő Hebbel-előadással

(„Maria Magdalene") vonta magára a figyelmet.

Elvonni a köznépet a mozik értéktelenebb darabjaitól és az összeomlás után gombamódra elszaporodott más alsóbbrendű szórakoztató helyektől, ez a népszínpadok főcélja. Persze nemcsak a hirtelen nagy munkabérekhez jutott munkás viszi most keresményét ilyen helyekre, hanem a sok másodrangú színház is bőven kap a legdrágább helyekre közönséget, bármily rossz darabhoz, a munkásnál alacsonyabb nívón álló új gazdagok osztályából. Egy népnek az alja nem mindig csak a proletariátus soraiból kerül ki. Az ilyen közönség a léhaságot kedveli mindenekfölött s így komoly, értékes darabot hovatovább szintén csak külön erre a célra alakult társaságok házaiban láthatni majd. Ilyenek is vannak immár, amelyek egyelőre egészen speciális feladatokat tűznek maguk elé, mint a „Deutsche Bühne-Theatergemeinde" Goethe-színpada. Ennek a propaganda-füzete jellemzően így kezdődik: „Ennek a háborúnak a keserű csalódásai után mindig szélesebb körben s napról-napra nő az a vágy, hogy *lelkileg megújhodjunk*. Az erkölcsi fölemelkedés erőihez ebben a nehéz időben elsősorban a színpad tartozik. Ez szellemi hatalom, amely az embereket a bensőséghez vezetheti, ha népünk nagy alkotó lángelméinek az útján halad." A továbbiakban nagyon találóan utal a színházak ügyvezetésének az amerikanizálására és arra, hogy a jobb színházak értékesebb darabjai a folyton növekvő helyárak miatt hozzáférhetetlenek a közönség szélesebb rétegei számára. Érdekes, hogy ez a színháztársaság milyen darabokból merte összeállítani az 1922 szeptemberétől 1923 júniusáig szóló játékidejének a programmját. Goethe „Natürliche Tochter"-je mellett Hans Sachs: „Von der Lisabetha, eines Kaufherrn Tochter" (1546), „Lanzelot und Sanderein" (óflamand színjáték 1495-ből), Kleist: „Guiskard" (töredék), Calderon: „Fürst, Freund, Frau" (1653 körül), sőt egy Krisztus-játék („Christus-Weihespiel") is szerepel ezen a programmon.

Mindezt folytatni lehetne, de egyelőre még csak a „Grosse Volksoper Berlin — Gemeinnützige A. G." társulásra akarok utalni, amely nemcsak címében tünteti föl az altruizmust, hanem főelve, hogy minden vállalkozói nyereség ki legyen zárva üzemében. A támogatására alakult társaság díszelnökéül magát a birodalmi elnököt nyerték meg. Mellette mind a gazdasági, mind a tudományos és művészeti élet előkelő nevei szerepelnek. Ez lenne egyik lehetősége annak, hogy a művészet és a nép közt szorosabb kapcsolat jöhetne létre. A másik egy még érdekesebb eszméhez vezet, amelynek a megvalósulása azonban nem egészen felelt meg a hozzáfűzött reményeknek: az aréna-színház gondolata ez, amely Reinhardt agyában fogamzott meg. 1919 decemberében nyílt meg az ő új Nagy Színjátszóháza (Grosses Schauspielhaus), amelyet a régi Schumann-cirkusz alapfalainak a fölhasználásával Poelzig épített. A háromezer nézőt magába foglaló óriási körszínház mintaképei az ókori görög színházak voltak. Ezeket persze utól nem érte ez a modern óriás, mert ők bizony 20.000 nézőnek is nyujtottak helyet (az athéni Dionysos-színház). Mindamellett mai nap ez is szokatlan ezen a téren és valóban meglepő látványt nyujt ez a sok ezer, a távolság miatt kicsinynek látszó emberi alak, amint a szünetekben gigantikus méhrajként zsibong, kavarog, az utolsó jel elhangzása után pedig szinte katonás fegyelemmel fordul a nagy kör közepét és a ház mélyét elfoglaló színpad felé. A színészek ugyanis nemcsak görög darabokban, de újkoriakban is sok jelenetben a kör közepén játszanak. Schiller Rablóiban ez a tér sziklákat, bokrokat, szakadékokat mutat mindazokban a fölvonásokban, melyekben a cseh erdőkbe vagy a Duna vidékére visz a szerző bennünket. Itt tolonganak Moor Károly és társai olyan mozgékonysággal, hévvel, hogy ez maga már magával ragadja a közönséget. Az akasztófa alól megmentett Roller pajtásuknak a nagy jelenete semmi más színpadon nem képes olyan elemi erővel kiváltani azt a részegítő, tömeglelkesítő szellemet, amelyet az ifjú, férfias összetartásért, társadalomalkotásért, hacsak kicsinyben is, rajongó költő beleérzett. Ha Romain Rolland „Danton"-jában a színpad szokatlan nagyságát kiaknázva egy egész tárgyalótermet

adott Reinhardt, bírák s vádlottak emelvényével, tanukkal s a nagy ablakokon kívül zajongó, hullámzó, végre pedig a terembe betörő roppant tömeggel, ezzel is kiemelte azt, hogy mi ennek a színháznak az előnye. Az író eredeti elgondolását még meg is változtatta egyben-másban a mozgalmasság fokozására, sőt az illuziót olyan tökélyre igyekezett emelni, hogy necsak nézőknek, hanem együttcselekvőknek érezzék magukat a színházlátogatók. Ezt azáltal vélte elérhetőnek, ha a színpadot, azaz annak tárgyalóterem-részét úgy zárja le a „künt" tolongó néptömeg felé, hogy a közönség maga beleesik ebbe az óriási törvényszéki terembe s mintegy a hallgatóság szerepét játssza; továbbá, ha a színházlátogatók közt is helyez el a nézőtéren színészeket, kik a legizzóbb hangulat pillanataiban innen kiáltanak bele a tárgyalás menetébe.

Mindez két vádat váltott ki Reinhardt ellen, kit különösen a magyar származású Franz Ferdinand Baumgarten támadt igen hevesen „Zirkus Reinhardt" címen írott tanulmányában. Az egyik, amit joggal hozhattak föl ez ellen az új színház ellen, az volt, hogy a finomabb szépségek elvesztek benne, a másik meg az, hogy zajos lármajeleneteket túlságosan kiélezett, az előadott darabokat ezeknek a megléte, azaz lehetősége szerint válogatta meg s így félig-meddig kiérdemelte a cirkusszínház nevet. A kritikák ismételten naturalizmusról, de egyben vad, fékevesztett romantikáról beszéltek az itteni előadásokkal kapcsolatban, May Károlyt emlegették, mint akinek élénk öröme telhetnék bennük. Elismerték azonban emellett jó oldalaikat és kiemelték, hogy egyes szerencsés pillanatokban olyan tökéletes illuzióba ringatnak, amilyenben más színielőadás ritkán részesíthet. Baumgarten ezt is tagadta s tényleg nagy csomó apróbb-nagyobb kifogást tudott felsorakoztatni, amelyeknek egy része azonban nem is annyira a színház ellen, mint inkább egyes oda nem való emberek ellen irányult, sőt az előadott darabok írói, így Romain Rolland ellen is. Munkája, amely helyenként a legepésebb gúnnyal van megírva, bizonyára hozzájárul ahhoz, hogy ezt a vállalkozást, ezt az új színházat átsegítse a gyermekbetegségeken.

A magunk szempontjából vizsgálnunk kell még, hogy mikép illik bele Reinhardt alkotása a fölsorolt törekvések, próbálkozások egészébe. Az ő nagy színháza kétfelől is hasonló eszmék szolgálatában áll. Százhúszezer bérlettulajdonosával tényleg a legszélesebb körben a nagyközönség elé vitte a színművészetet; de még egy nagy ideál lebegett a szeme előtt, az, hogy újra megvalósítsa azt a belső egységet színművészet és műélvezet, színpad és közönség között, amely valamikor megvolt Görögországban. Ezt nem sikerült elérnie, mert ez nem egyes embernek a zsenialitásától függ, hanem éppen azon a közszellemen fordulna meg, amelynek fájdalmas hiányát annyira érezzük mindenen, mindenfelé; hiányzik a mi korunk embereiben a hit, amely tömegszínházzá tehetné az arénát is, mert ez tette az ógörög színházat is azzá, ami volt, s ez adta a középkor passziójátékainak azt az eleven erőt, amely egész városokat s környékeket ejtett lázba. Mindenesetre jó jel azonban, hogy keresve keressük minden téren a köznek új életre keltését s keressük titokban egyúttal a hitet is, amely egyedül lehelhet lelket ebbe a közösségbe.

Koszó János.

A német ifjusági mozgalomról. Az ifjuság szervezeteit a világ minden országában megtaláljuk, ifjusági *mozgalom* csak Németországban van. Ez a megkülönböztetés első pillanatra külsőlegesnek látszik, pedig az ifjusági mozgalom lényegéből fakad. Más országokban az ifjuságot felülről — a felnőttek — szervezik, bizonyos gondosan körülhatárolt paedagógiai célok érdekében és az állam szolgálatában. Gondoljunk csak a világcserkészetre.

A német ifjusági mozgalom magának az ifjuságnak a *megmozdulása*, az ifjuságé, mely a világháború óta fájdalmasan kiábrándult a csődbejutott civilizációból, kettős intenzitással éli át a letünő nemzedéknek ideáljaiban való csalódását, és saját erejéből új, bensőséges, lélekből fakadó kultúrát akar megteremteni. Nem véletlen, hogy ez a mozgalom német földről indult ki,

aminthogy nem véletlen, hogy német ember — Spengler — írta meg az „Untergang des Abendlandes"-t s hogy német ember — Keyserling gróf — alapította meg a Bölcseség Iskoláját. Sehol sem teremtett a világháború olyan forradalmat az emberi lelkekben, mint Németországban, mert sehol nem vált olyan kirívóvá a modern civilizáció lélek-nélküli mechanizmusa, a hatalmasan felépített modern államberendezés — a parlamentárizmus, a demokratizmus — csődje, mint éppen itten.

Az ifjúság egy csapásra elvesztette hivatalos vezetőit. Az iskola — jellegénél fogva konzervativ intézmény — tanácstalanul állt a világháború után bekövetkező általános felfordulással szemben s nem tudott többé utat mutatni. Mint a mindenkori állam intézménye csakhamar éles ellentétbe került azzal az ifjúsággal, melynek vezetése rábizatott, mely azonban benső érzésének engedve, tagadó álláspontra helyezkedett a roskatag alapokra felépített új, hagyománynélküli állammal szemben. És az iskola nem volt elég erős, hogy a maga vezető szerepét megtartsa: az ifjúságot átengedte saját magának. Így a német ifjúsági mozgalom a német állam dekadenciájának az eredménye. A magyar cserkészmozgalom is a kommunizmus bukását követő időkből keltezi hatalmas fellendülését, amikor az állam és iskola alapjaiban megrendültek és az ifjúság vezetők nélkül, de vezetőket keresve maga kezdett ösztönszerűen szerveződni. (L. Sik S.: Magyar cserkészvezetők könyve 20. l.) Ez is ifjúsági *mozgalom* volt a maga szerény kezdeményezésében és csak az állam előrehaladó konszolidációjával fejlődött (vagy senyvedt?) paedagógiai mozgalommá.

Az ifjúsági mozgalom célja éppen a dekadencia legyőzése. Idején belátta, hogy erre elégtelen eszköz a társadalmi formák változtatása; az újjászületésnek a lényegből, az emberből kell kiindulnia. Új embertípust kialakítani, ez az ideálja. Ma már nincs is senki Németországban, aki törekvéseinek jelentőségét lekicsinyelné. Egész könyvtárra menő irodalom keletkezett körülötte, a berlini egyetemen az elmúlt szemeszterben Dr. Doehring előadást tartott róla és Eduard Spranger, a paedagógia nagyhírű tanára, csak nemrég írt elismerő tanulmányt eszméköréről.

Mégis alig érne célt, aki ebből az irodalomból akarná a német ifjúsági mozgalmat megismerni vagy lényegébe behatolni. A vezetőket, a mozgalom hordozóit, sokkal inkább lefoglalja a belső kiépítés munkája és sokkal inkább *élik* a mozgalmat, mintsem hogy irodalmi megnyilatkozásra idejük maradna. Amennyiben erre mégis kísérletet tesznek, nem tudnak megkűzdeni az új eszmekör és a számukra már elavult terminológia ellentétével. Az új ifjúságot nem lehet semmiféle sémával meghatározni. Nem nacionalista, noha nála jobban senki sem szereti hazáját és faját. Nem is forradalmár, pedig ösztönszerűen lázadozik minden formai megkötöttség ellen és szembehelyezkedik a *mai* állammal. Mély keresztény vallásosság hatja át s mégis nem szegődik egy pozitiv felekezet hívévé sem. Hirdeti a test kultuszát és egyúttal a lélek tisztaságát. Ha avatatlan kezébe veszi magas színvonalon álló vezető folyóiratukat, mely ma már az egész németül olvasó világon el van terjedve: a *Der Weisse Ritter*-t, rövidesen elszédülten teszi le. Elkábul a látszólag egymásnak ellentmondó, kialakulatlan eszmék zürzavarától és a sematizáláshoz szokott ész — nem tudván semmiféle sablonos kategóriába beosztani őket — nem érzi ki belőlük a belső harmóniát: a kialakuló, forrongó élet harmóniáját.

Azok az írók pedig, akik kívül állnak az ifjúsági mozgalmon, csak a külsőségekből ítélhetnek. Látják az ifjúsági mozgalomnak sok kisebb-nagyobb szövetségre való tagolását, melyek gyakran szenvedélyes harcokat vívnak egymás ellen, látják szövetségek gyors letűnését és újak alakulását. Látják az ifjú csapatokat, amint vidám énekszóval, fantasztikus zászlókkal vonulnak cserkésző útjukra. Belső életükbe nem tekinthetnek be, mert azt nem lehet a boncoló ész kritikájával megközelíteni, hanem csak együttérzéssel, együtt-átéléssel. Ki kell velük menni a szabad természetbe, körülheverni velük a tábortüzet és átélni az ő élményeiket. Résztvenni valamely ősi lovagvár romjai közt

nagy összejöveteleiken, melyekre a német világ minden részéből összesereglik az ifjúság, és meghallani a porosz, bajor, osztrák, rajnavidéki, szilézíai, szász dialektusok összecsengésében az új élet ritmusát. Erre azonban avatatlannak nincs módja, mert az ifjúsági mozgalom világa exkluziv és arisztokratikus.

S így az új embertípus kialakul anélkül, hogy a társadalom igazában tudomást venne róla. De az avatott, a hozzátartozó felismeri messziről a világvárosi utca zajgó tömege között is, nemcsak Schiller-gallérjáról (magyarul Petőfi-gallérnak hívják s mind a két névnek az ifjúsági mozgalomban szimbólikus jelentősége van), meztelen térdeiről és kalaphoz nem szoktatott lengő fürteiről, hanem egész külső megjelenéséről, járásának ritmusáról, szemének csillogásáról.

Eszmekörük, ideáljaik közösek. Megújhodott élet, melynek központjában nem az állam, hanem a „Volksgemeinschaft" eszméje áll. A német államot csak Bismarck lángelméje és vasakarata tudta egybekovácsolni, a nemzetségekre tagolódó német nép érzületében az sohasem vert mélyebb gyökeret. Most a német népközösség eszméjét állítják helyébe, mely nincs politikai határokhoz kötve. 1922 nyarán az összes szövetségek ifjai szövetkeztek és a középkori keresztes lovagok zászlaja alatt bejárták Svéd-, Finn-, Olasz- és Magyarországot, Romániát, Jugoszláviát, Hollandiát, Lengyelországot. Nagyobbára pénz nélkül, sokan maguk-ácsolta csónakokon végig a Dunán, mások gyalogszerrel a Kárpátokon keresztül.

Világfelfogásuk romantikus, szinte úgy tetszik, mintha újra élnék a mult század romantikusainak forrongását. Még vallásos életük kifejlődésében is követik őket, mindjobban eltávolodnak a protestantizmus nacionalizmusától és közelednek a katholicizmushoz, melynek meleg misztícizmusa kialakult szilárd formája rokon az ő egységet szomorúhozó lelkükkel. Szervezetük majdnem középkorian monarchisztikus, melyben a hűség és a barátság játsszák a főszerepet. Noha egyelőre még szövetségekre szakadozottan fejlődnek, főeszméjük mégis a német Jungmannschaft, mely az egész német ifjúságot egy közös zászló alá gyüjti. Ezen cél érdekében most nyáron Bajorországban az összes szövetségek közös összejövetelt tartanak. Nem csoda, hogy Hölderlin a kedvelt, minduntalan idézett és játszott költőjük; Hyperion-jában megtalálják mindazt, ami az ő lelküket is mozgatja; a német állam összeroppanása miatti keservet, hősiességre tüzelő aktivitást, a barátság dicsőítését, a természet ihletett szeretetét, a kötött formáktól való irtózást.

Hatásuk mind inkább érezhetővé válik, noha még egyelőre nem tudnak megbirkózni a rájuk háramló feladatok óriási tömegével. Sokan nem tudják összeegyeztetni a tülekedő élet realitását ideáik világával és időnek előtte összeroppannak. Ám lassan kifejlődik egy vezető réteg, mely tisztán látja a célt és öntudatosan törekszik feléje. Ma már az ifjúsági mozgalomnak saját kiadóhivatala van, a berlini „Der Weisse Ritter-Verlag", amely szóhoz juttatja íróit és költőit. Ezek legtöbbje George iskolájából került ki. Hans Meineke Paul Alverdes neveit már széles körben ismerik és kezdenek felfigyelni újszerű hangjukra. Az ifjúsági mozgalomból került ki a ma annyira népszerű ifjú filozófus, Hans Blüher, aki először tett kísérletet az ifjúsági mozgalom eszme- és lelkivilágának megrögzítésére. Ezirányú műveivel azonban az ifjúsági mozgalomnak többet ártott, mint használt, meghurcolván legbensőbb, legtisztább érzéseit a freudizmus sarában. — A kiadóhivatal két folyóiratot is ad ki, amelyek közül a már említett „Der Weisse Ritter" figyelemmel kíséri a ma minden problémáját és hű tükre a német ifjúság lázas útkeresésének.

Bizonyos, hogy a német ifjúsági mozgalom hatása nem fog megtorpanni a német nyelvközösség határainál s eszméik hamarosan megihletik más nemzetek ifjúságát is. A magyar ifjúság azonban valószínűleg idegenül fog állni vele szemben, mert lelki világa problémái világosabbak, életösztöne egészségesebb.

(Berlin). *Farkas Gyula.*

Centenáriumi hangok francia és olasz folyóiratokban. Mióta a szövetséges és ellenséges népek bizal-

matlanul vagy gyűlölettel néznek egymásra, mindegyikük fokozott figyelemmel tartja számon saját szellemi értékeit s viszont nem késlekedő udvariassággal hajol meg a társnépek lángelméi és tehetségei előtt. Soha a háború előtt ily pontos naptárt a centenáriumokról nem vezettek. A mindenütt elharapózó materializmus közepett szükségét érzik, hogy a nemzet szellemi értékeit megcsillogtassák a világ előtt, s hogy a gyűlölködés fölé a lelki közösség egy új humanizmusát borítsák.

A Revue Bleue februári számában P. Régnier emlékezik meg Petőfiről. Megállapítja, hogy az 1850-es években sokan ismerték nevét Franciaországban, de azután elfeledték, míg néhány író a sorbonne-i ünnepéllyel újra emlékezetbe nem idézte. S röviden elmondja Petőfi életét, méltatja általában költészetét.

Olaszországban több ujság és revue-cikk foglalkozik *Petőfivel.* Lelkiismeretes bibliográfiájukkal, valamint a régibb és új fordítások teljes összeállításával a L'Europa Orientale kedveskedett külön Petőfi-számában, mely méltóképen vezeti be azokat a Petőfi-ünnepségeket, mikre Olaszország készül. Itt az 1850-es évek óta sem feledték el a magyar költőt. Helfy Ignác hazánkfia számüzetésében mintegy kétszáz versét fordította le és közölte olasz prózában, s ezek némelyikét barátai olasz versre szedték. S azután jöttek a többiek, köztük Petőfi legjobb, leglelkesebb külföldi fordítója: Giuseppe Cassone.

Az Europa Orientale bevezető cikkét Ferenczi Zoltánnal iratta, ki szokott pontosságával és ügybuzgalmával foglalja össze Petőfi életét, finoman méltatja költészetét és kitér az Olaszországot különösen érdeklő költeményekre, meg naplórészekre. Umberto Norsa cikke is jó tárgyismeretről tanuskodik. Umberto Nani és Aurelio Palmieri tanulmányain azonban már némi bizonytalanság vehető észre — s magunkra vessünk, ha ez így van. Már Carducci egy Mameli-ről írt szép értekezésében hajlandó volt úgy feltüntetni Petőfit, mint aki sok pohár bort megivott, sok leányt csókolt, sok osztrákot lekaszabolt — s azután elesett hazájáért. Ez a legenda költeményeinek felületes olvasásából kerekedett. Umberto Nani egyenest Petőfi „fékeveszett szenzualizmus"-áról beszél, melyből csak a forradalom ragadja ki. Nem esik ugyan annak a francia Petőfi-ismertetőnek a hibájába, ki a költőnek szinte minden dalát életére vonatkoztatja: azt is, mikor egy betyár a pusztán megállítja az úrinő hintóját, hogy aztán egy pillantásáért tovább bocsássa; azt is, mikor a búsuló legény teli palackkal kezében végigmuzsikáltat az utcán s a hűtlen leány ablaka alatt huzatja a legvigabbat — de komolyan veszi, sőt túlozza Petőfi szerepeit.

Feltűnik még mindkét cikkírónál, hogy igen közel érzik magukhoz a Felhő-ciklus töprengő pesszimizmusát, mi Petőfi életében csak átmeneti korszakot jelöl és érzésmodorának nem legjellemzőbb kifejezése. Ezzel szemben feledik „népdalait" — igaz, hogy ezeknek szépségét legnehezebb fordításban megérezni — és feledik Petőfinek azt a műköltészetbe oltott népiességét is, mi a kifejezett koreszmék mellett, sőt azokon túl, Petőfi legfőbb jogcíme lehet a világhírre. Nem gondolja a Petőfi-Társaság, hogy hasznos, szükséges munkát végezne egy jó idegennyelvű tanulmány kiadásával, mely esztétikai szempontokból tárgyalná Petőfi költészetét?

*

1823-ban született a Victor Hugo-féle romanticizmus utolsó képviselője, *Théodore de Banville* is. Temperamentuma, idealizmusa — bár modernebb szellem mesterénél — a lant ihletett költőjévé avatják, mikor Parnasien-kortársainak ideálja már: a szók művészi vésegetése és az objektiv kép megrögzítése a gondolat vagy érzés segítségével. Banvillenél a líraiság a lelke minden szemléletnek. A verseit művészien cizelláló Théophile Gautier — bár tíz évvel idősebb volt nálánál —, ezt mondta neki egy alkalommal: „Mi nem is vagyunk már kortársak."

A Revue de France (1923 ápr. 1.) megható leveleket közöl, e költőtől, melyekben — a kort elhajlani érezvén régi irányától — olykor Victor Hugo szárnyai alá menekül fájdalmával. A Goncourt-ok olvasását ajánlja mesterének, hogy lássa, mennyire megváltoztak az idők. „A

modort nem lenne nehéz eltanulni — így folytatja —, de épp oly kevés kedvet érzek stílusom, mint hajam festésére s inkább vagyok a letünt kor egy picike árnyéka, mint a jelennek egy tekintélyes alakja... Új forradalomra lenne szükség az irodalomban, újra kellene kezdeni a közönséget nevelni, — de ön nélkül mindez lehetetlen."

*

Ernest Renan 1823 február 27-én született. A „Revue des deux mondes" a kor nagy kritikusához, Sainte-Beuve-höz írt kiadatlan leveleit, a Revue de France (1923 február 15.) ifjúkori följegyzéseit közli, Gabriel Brunet pedig Renan szellemi alkatát igyekszik meghatározni érdekes cikkében (Mercure de France, 1923 március 1.). A huszonöt éves ifjú alig szakított gyermekkora vallásos emlékeivel, új hitben éli ki rajongását, ideálizmusát, s a lelkében összeomlott kereszténység Istene helyett a Tudomány előtt borul arcra. A természettudományok nagy föllendülése elhiteti vele, hogy az emberi gondolkodás és civilizáció közel állanak teljes diadalukhoz. Mindkettő a haladás, fejlődés, tökéletesülés útján jutott el eddig. Nem Isten teremtette a világot, hanem a világ teremti folytonosan és fokozatosan a tökéletességet: Istent. Hogy mi lesz ez a tökéletesség, melyben a természettudomány majdan képes lesz a metafizikát, vallást, erkölcsöt pótolni, arra a történeti- és nyelvtudományok eredményeiből következtethetünk, mert hiszen ezek föltárják az eddigi fejlődés irányát és útját.

Renan ez első ifjúkori föllobbanását, melyről „A Tudomány jövője" című munkája tájékoztat, később a kétkötetes Kereszténység eredetében (ennek első része a „Jézus élete") mindjobban ellenőrzi erős kritikai érzéke. Itt már nem találjuk meg Renan korábbi dogmatizmusát, de a hit és erős kritikai érzék ellentétes vonásai jellemzik itt is. Egyéni, eleven pillantásokban és nem elvont logikai következtetésekben gondolkodik. Ezeknek finomsága fölfedezi a nagy ellentéteket (igazság — tévedés) összekötő számtalan állomást, úgyhogy köztük csak fokozatban lát különbséget, nem minőségben is. Az élet minden — jó vagy rossz — megnyilvánulása jogosultnak látszik előtte, mert élet, de másrészt okukat keresve értékel. Ugyanazt a tényt számos szempontból látja — az élet, az erkölcs, a társadalmi hasznosság, az okszerűség szempontjából — úgyhogy képtelen ítélni, mert ami az egyik síkban igazság, a másikban esetleg nem az. Innen liberálizmusa, szkepszise, iróniája; ez bénítja meg cselekvőképességét is. De ha a tudomány nem egyszersmind cselekvés, a kritika nem ítélet, mire valók? Renan az ismeretvágy kéjence. Olyan, mint a színész: végigjátszik minden gondolatot, minden érzésmódot, minden életformát — pusztán a művészetért.

Ezt nevezték a 1880-as években, Renan hatásának tetőpontján, „dilettantizmus"-nak, mi a francia ifjúságnak életnézetévé lett, míg Paul Bourget-nek „A tanítvány" című regénye (1889) meg nem mutatta, hová vezethet az, s míg Brunetière-nek 1895 január 1-én a Revue des Deux Mondes-ban megjelent cikke el nem mondta a Renan nemzedékének mea culpáját: a tudománytól hiába várunk új morált, vissza kell térnünk a valláshoz.

*

A „La Cultura"-ban Antonio Munoz emlékszik meg a XVIII. század legnagyobb szobrászáról, *Canováról*, halálának száz éves évfordulója alkalmából. A Monte Grappa alatt, possagnoi szülőháza mellett, ma múzeum őrzi műveinek egy részét, míg közel hozzá egy görög templom fehér vonalai uralkodnak a falu házai fölött. Az öreg Canova rótta le vele háláját akkor, mikor már fejedelmi udvarok versengtek műveiért. A környékező helységekben ma is láthatók kőfaragó-nagyapjának oltárai, a szomszédos Falierivilla kertjében ma is áll még Torrettinek, első tanítómesterének Apollója, Dafnéja, Diánája. Ez Canova hazája. Innen indult el zöld parasztzekében, s ide tért vissza fejedelmi babéroktól és dicséretektől borítva. Előbb Velencében, majd Róma múzeumaiban ismerkedett meg a régi klasszikus szobrászat remekeivel. Rengeteg rajzot készített róluk, tanulmányozta egyszerű, tiszta vonalaikat, harmóniájukat. Segítségükkel új stílust alkotott magának, és Canova új-klasszicz-

musa, formáinak szépségével csakhamar uralkodó irányt teremtett a szobrászatban. Hiszen abban a korban élt, mikor Winkelmann — Albani kardinális könyvtárosa — 1764-ben kiadja az antik művészet történetét és mikor — öt évvel később — Gianbattista Piranesi már arra serkent, hogy a szobrászok a szokásos modor helyett a tiszta görög stílust kövessék a kertek díszítésében. Canovát azonban főleg a XIV. Kelemen pápa síremléke tette híressé. Művészetét báj, kellem, a vonalak lágysága és egyszerűsége jellemzi. Herkules izomerejének kifejezése számára inkább szenvedés, mint alkotó élvezet. Canova csakhamar Róma egyik hírességévé lett, kit fölkeresni, megrendelésekkel elhalmozni ott járó fejedelem, nagyúr el nem mulasztott. 1802-ben Napoleon Párisba hívta, hogy vele szobrát megfaragtassa; majd Mária Krisztina gyönyörű síremlékét alkotta meg Bécsben. Termékeny fantáziája a modern érzés ezernyi árnyalatát fejezte ki a klasszikus művészet eltanult formáiban. —*r* —*ő*.

Magyar tárgyú angol regény. — A háború oly mély nyomokat hagyott az emberi lelkekben, hogy az irodalom, mely az életet akarja ábrázolni, még mindig hatása alatt áll. Nemrég jelent meg az angol könyvpiacon egy érdekes regény, *Geoffroy Moss:* „Sweet Pepper" (Édes paprika) című munkája, mely szintén háborús tárgyú. Az író a világháború hatását akarja rajzolni egyrészt hősnőjére, másrészt pedig hazánkra. A főszemély Jill Mordaut, egy angol ezredes legfiatalabb leánya. Apja, a háborúban halt meg s három leányt hagyott hátra. A két idősebb Londonban jár hivatalba, Jill pedig a bécsi angol missziónál dolgozik. Állása azonban ideiglenes és csakhamar el is bocsátják. Nővérei is nehéz helyzetben vannak: egyiket főnöke állandóan szerelmi ajánlataival üldözi, a másik pedig, megúnva az irodai munkát, férjhez megy szerelem nélkül.

Jill elhatározza, hogy elutazása előtt még egy jó napot csinál magának. A Sacherbe megy ebédelni. Ott találkozik főnökével, az öreg Hawkins tábornokkal. Ez azt tanácsolja neki, hogy mielőtt hazautaznék, tegyen egy kirándulást Budapestre, mely Európa egyik legbájosabb városa. Jill sokat gondolkozik, fél a sok kiadástól, de végre mégis elszánja magát az útra. A hajón megismerkedik Gloryval, egy túlsokat csevegő, de amellett kedves amerikai leánnyal. Hogy megpihentesse a sok beszédtől kissé kábult fejét, a hajónak egyik félreeső sarkába vonul. — Egy parasztkülsejű ember állandóan körülötte van, s oly különös tekintettel néz rá, hogy Jill szinte félni kezd tőle. Majd hirtelen valami mozgást érez a ládában, amelyen ül. Fölemeli a födelet s egy pár sáros cipőt vesz észre, amely mozog. Ebben a pillanatban a parasztformájú ember hozzáugrik és elrántja a leányt a ládától. Ez tiltakozni kezd, mire az idegen jön zavarba és kéri Jillt, hogy egyelőre ne szóljon a titokzatos ládáról senkinek. Jill ezt meg is ígéri.

Közben átlépik a magyar határt. Az idegen itt bemutatkozik: Árközy Tibor grófnak hívják, a „fehérek" közé tartozik s a ládában egy bolsevistát őriz, akit Bécsből azért hozott haza, hogy itt az igazságszolgáltatásnak átadhassa.

Nemsokára megérkeznek Pestre. Jill kellemesen tölti napjait Gloryval, majd Árközyvel is találkoznak, aki minden szórakozóhelyre elviszi őket. Glory pár nap múlva elutazik és Jill egyedül marad. Hazulról nem jó híreket kap. Nővére túlbecsületessége miatt elvesztette állását és nagyon szeretne megvenni egy falusi birtokot 600 fontért, amelyet megvételre kínálnak neki. De honnan vegyen annyi pénzt?

Jill mindenáron meg szeretné szerezni nővérének a szükséges összeget. Mindent odaadna érte, még saját magát is! Hány nő eladja magát élvezetből, ékszerekért! Neki a nővére boldogságáért kellene a pénz!

Egy este Árközy felcsalja őt legénylakására s ott akarja tartani éjtszakára. Jill hidegen, üzletszerűleg kijelenti, hogy csak 600 fontért adja el magát. Árközynek azonban mindössze 200 fontja van. A leány ezt az összeget is elfogadja s két hónapig a gróf szeretője lesz.

Ez alatt az idő alatt látja a magyarok szenvedéseit, megismeri az Ébredő magyarokat és hallja, amint a nép „Nem, nem, sohá"-t kiált. A két hónap leteltével Árközy elutazik és Jillt Palugay hercegnek engedi

át. Jill némi vonakodás után belenyugszik a cserébe, csak azt tartja megalázónak, hogy a herceg kétes társaságba viszi s őt is a félvilági nők közé számítják. Egy nap a herceg hűtlenséggel vádolja. Összevesznek s a viszony megszakad, mielőtt Jillnek együtt lenne a 600 fontja. Nemsokkal azután Hawkins tábornokkal kerül össze, aki bemutat neki egy angol kapitányt: Harry Wythes-t.

Különös típus ez a férfi! A háború előtt a gyarmatokon tartózkodott s alig volt a fronton, mikor német fogságba került. A háború után otthon mindent idegennek s megváltozottnak talált. Otthagyta tehát Angolországot s mivel elég vagyonos volt, azóta állandóan külföldön élt. Jill és Harry megszeretik egymást s a férfi megkéri a leány kezét. Jill könnyen eltagadhatná a múltját, de becsületes lelke visszariad ettől s megvall mindent. Tudja, hogy nem lehet Harry felesége, a kedvese akar hát lenni. A férfinak nagyon fáj a csapás, de visszautasítja a leány ajánlatát s elutazik, hátrahagyva egy 600 fontról szóló csekket. Jill azt kérdezi magától a könyv végén: Vajjon van-e még számára boldogság? A felelet: Nem, nem, soha!

A cselekmény kissé lassan fejlődik, de a regény ügyesen van megírva. Jill alakja körül forog az egész munka, az író becsületesnek rajzolja ugyan, de az a körülmény, hogy szinte lelkiismeretfurdalás nélkül csúszik lefelé a lejtőn, nem teszi alakját valami rokonszenvessé. Úgy látjuk, hogy az az áldozat, amelyet hoz, nem is olyan nagy, hiszen nem kerül neki sok megerőltetésébe. Harry Wythes is nagyon jól megrajzolt személy: tipikus angol, teli előítélettel, vakon hisz szerelmében, a csalódás fáj neki, de előítéletéről nem tud lemondani. Az idegen miszsziók tagjai is mind ügyesen festett típusok. De bennünket magyarokat nem csupán azért érdekelhet e regény, mert ily különös és politikai romantikával induló fikció színterévé teszi meg hazánkat, hanem főkép azért a rokonszenvért, melyet írója Magyarország iránt érez, s melyről könyvének úgyszólván minden lapja tanuságot tesz.

Torday Emil.

APRÓ CIKKEK

MADÁCH IMRE ÉS VERES PÁLNÉ. Az alábbiakban egy egészen különleges, de a tudományos kutatásra nézve sem közömbös szempont alapján arról a barátságról lesz szó, mely Madách Imrét a magyar nemzeti nőnevelés egyik jeles úttörőjéhez, az Országos Nőképző Egyesület alapítójához s egykori elnökéhez, Veres Pálnéhoz (1815—1895) fűzte. Ismeretségük a 40-es években kezdődött, amely időtől kezdve Az Ember Tragédiája szerzője egy közös ismerős társaságában gyakran ellátogatott földijének, a nógrádmegyei Vanyarcon lakó Veres Pálnak kastélyába. A zárkózott természetű költő rendkívül jól érezte magát vendéglátói körében.

Palágyi Menyhért említi Madách-életrajzában, hogy mikor Madách az önkényuralom idején Kossuth titkárjának, Rákóczi Jánosnak rejtegetése miatt Pozsonyban raboskodott, „Veres Pál és ennek magas szellemű neje — minden asszonyok közt a költőnek legnagyobb tisztelője — fogságában fölkeresték. Késő őszi idő volt, s a nemes hölgy nem tudott virágot szerezni a költő számára. Ekkor egy ablakban virágokat pillant meg, bemegy az ismeretlen házba és csakhamar hatalmas bokrétával tér vissza. Az ismeretlen nő megtudván rendeltetésüket, odaadta neki minden virágját. Madách meg is énekelte a kedves ajándékot: ‚Egy fogoly bokrétája' címen... Veres Pálné a költői lángelmét tisztelte Madách Imrében, még mielőtt az irodalomnak tudomása lett volna a költő létezéséről".

A költő, amint köztudomású, egyévi fogság után 1853-ban kiszabadult ugyan, de továbbra is rendőri ellenőrzés alatt állott s a vizsgálatot folytatták ellene. Csak 1854 március 31-én állították ki számára a végzést, mely kimondja, hogy bizonyítékok hiányában a további eljárást megszüntetik. Természetesen, amíg idáig jutott a dolog, sok zaklatást kellett kiállania. A rideg hivatalos iratok, melyekkel a költőt időnkint Pestre rendelték, csak arra voltak alkalmasak, hogy zaklassák a családi bajoktól amúgyis szenvedő lelkét. Mily jól eshetett neki ekkor tudnia, hogy ismerősei közül valaki oly szíves együttérzéssel aggódik sorsáért! Mert hogy volt ilyen, annak kétségtelen bizonyságai Veres Pálnénak 1854-ből való naplójegyzetei.

A kedves egyszerűséggel írt sorok, melyek az érdemes hölgy életét és működését ismertető könyvben 1902-ben jelentek meg, bizony egyáltalában nem titkolják, hogy a naplóírót fájó meghatottsággal töltötte el a költő helyzetének bizonytalansága. A március 30-ról keltezett följegyzés, mely írója jó szívére és vallásosságára más vonatkozásban is jellemző, idetartozó részében így hangzik: „Este ismét olvastam; egyébként képzeletemet sokat foglalkoztatta egy jó barát, aki Pesten ma hallja meg ítéletét s akinek sorsa — a szabadság vagy börtön — a hatalmi szótól függ. Adja az Isten, hogy szabad legyen!!!" A három nappal későbbi sorok hasonló meleg részvét emlékét őrzik: „Egész nap kissé szomorú voltam, mert sajnálkoztam barátunknak, Madáchnak sorsán, akit Pesten talán letartóztattak." A helyzetképet az április 11-iki följegyzés teszi teljessé, melyből megtudjuk, hogy „e napokban érkezett vissza Pestről Madách; fölmentették a felségárulás vádja alól. Valóban nagyon örültem..."

A lelki rokonság alapján épült barátkozás ezek szerint zavartalanul folytatódhatott. Határozott tudomásunk van arról, hogy Madách készülő műveit is bemutatta Veres Pálnénak s a felolvasások után keletkező eszmecsere bizonyára az ő szellemi alkatát sem hagyta érintetlenül. Egyes jelekből arra következtethetünk, hogy másfajta közös olvasmányai is voltak, melyekről olykor írásban fejezték ki nézeteiket. Ilyen közös olvasmány lehetett George Sandnak Lélia című, egykor nagyhatású regénye, melyről Madách — mint az Orsz. Nőképző Egylet 1913. Évkönyvéből tudjuk — szinte egész kis tanulmány alakjában közli felfogását barátnőjével.

A század ismert betegségében, a kételkedésben szenvedő regényhősnő hatásosan rajzolt sorsa nyilván erősen foglalkoztatta a rokonlelkek képzeletét; de bár a kép művészi volta mély benyomást tett is rájuk, kellő óvatossággal fogadták a híres könyv eszméit. E munka, melyet George Sand egyik kritikusa azon leghatalmasabb művek egyikének nevez, melyek valaha nő tollából kikerültek, a realisztikus irány terméke s nagy költőnk rávonatkozó nézete összefügg a költészetről vallott felfogásával. Ezért kétszeresen tanulságos. Azt írja Madách:

„Én minden esztétikai műben a szépet keresem, azt tartom céljának, nem a morált; ez csak annyira szükséges benne, amennyire ha morális érzésünk sértetik, a rútnak érzése fog el. Azért nem a morál, csak a szép eszméjéből indulva ki, teendem észrevételeimet." E széptani álláspont alapján (mely lényegében Gyulai Páléval egyezik) végeredményben nem vonja kétségbe a regény egyes helyeinek szépségét, bár alig talál köztük olyat, mely ne a tőle kárhoztatott új-romantikus irány csábító virága lenne. Ezek pedig — úgymond — vonzzák az embert, de úgy, mint az örvény a hajót.

Egy más adat szerint, melyről a Pesti Hirlap 1884. évfolyamában már Mikszáth Kálmán megemlékezett, Madách és Veres Pálné Heinét is együtt olvasgatták. S hogy mily meghitt és közvetlen volt összeköttetésük, látni abból a képrejtvény alakjában rajzolt tudósításból, melynek kíséretében a kedvelt könyvet Az Ember Tragédiája írója 1857-ben Sztregováról a vanyarci kastélyba átküldte. Madách tapintatára vall a rejtvényes levélnek az a kitétele, hogy: „A második kötet Szilárd kisasszonynak nem való olvasmány." Az itt említett Szilárd kisasszony nem más, mint az Országos Nőképző Egyesület ma is élő érdemes elnöke, özv. Rudnay Józsefné, szül. Veres Szilárda, aki a szóbanforgó levél elküldése idején tizenhat éves bájos kis leányka volt s úgy látszik, megnyerő tulajdonságaival a költő érdeklődését is magára vonta. Ennek a bizalmas baráti körnek tagjai közül, melynek társaságában Madách oly kedves órákat töltött a vanyarci kastély szalonjában és parkjában, ma már egyedül ő él, aki, mint Emlékeim című, újabban megjelent munkájából látható, sok érdekes epizódot tudna felelevéníteni a költővel való találkozások idejéből.

Palágyi Menyhértnek, Madách egyik életrajzírójának, annak idején sikerült is egyetmást megtudnia. Az így nyert felvilágosításból kitűnik, hogy a költő 1854 táján együtt olvasgatta a serdülő Szilárdkával Győry Vilmosnak a Budapesti Visszhangban megjelent néhány költeményét s kétkötetes beszélyfüzérét, a Feslő rózsák-at. Madách őszinte ragaszkodását a kastély lakóihoz mutatja az a tény is, hogy drámai költeményét rögtön megjelenése után maga olvasta fel Veres Pálnénak és leányának, akiknek figyelmét máskor sem késett felhívni egy-egy tudományos vagy irodalmi ujdonságra. Humboldt *Kosmos*-ának tanulmányozását például szintén Madách Imre ajánlotta nekik.

Jellemző azonban Veres Pálné egyéniségének önállóságára, hogy bár megértéssel fogadta Madách olykori tájékoztatását s megbecsüléssel adózott költői érdemeinek, alkalomadtán a saját ellentétes észrevételeit sem hallgatta el. Igazolja ezt két, Madáchhoz intézett levélfogalmazványa, melyeket 1864-ben, a költő nevezetes akadémiai székfoglalója után írt. Madách abban a művében, mely „A nőkről, különösen aesthetikai szempontból" szólott, nagy körültekintéssel nyilatkozik a fölvetett kérdésről s egyáltalában nem kicsinyli a nők szerepét a történeti élet folyamán. Jövendő helyzetük javítását célzó törekvéseiket sem gúnyolja, sőt hangsúlyozza, hogy a „jogban legyen a nő egyenlő a férfival, tiszteletben álljon fölötte". Ennek dacára a legközelebbről érdekelt körökben nem túlságosan voltak elragadtatva fejtegetésétől, aminek magyarázata az értekezés elején olvasható merész állítás, mely azt vitatta, hogy „a nő korábban fejlődik, de teljes férfiúi érettségre sohasem jut; könnyebben felfog és tanul, de teremtő genius híjával az emberiség irányadó szellemei közé nem emelkedik".

Az ellentétes felfogás emlékét Veres Pálné (a róla szóló életrajzi műben közölt) két hosszabb levéltöredéke őrizte meg számunkra. Mindkettő 1864-ben, rögtön Madách értekezésének Arany János Koszorú-jában való megjelenése után készült. Az elsőben fájdalmának ad kifejezést a szerző, hogy Madách nagy tudását, „humorát éppen az emberiség legelnyomottabb része ellen használta fel". Reá — úgymond — kicsiben azt a hatást tette a székfoglaló dolgozat, „mint az amerikai háború, hol a déli tartományok a szegény feketéket felszabadítani nem akarják... mert nem volna, ki oly olcsón végezné a nagy, fáradságos munkát és egyesek nem bírnának oly könnyű móddal gazdagokká lenni... Sajnos volna, ha itt Magyarországon követőkre találna az, ki a nőnemet minden percet elfoglaló mechanikai munkára szeretné szorítani... hogy a férfi ereje annál inkább megmaradjon a szellemi foglalkozás számára..." Azután idézi az értekezésnek azt a tételét, mely szerint nem valami konvencionális megállapodás, hanem egyéb körülmények okozzák, hogy a nő a család alkotója, a házi kör összetartója. De éppen azért — mondja Veres Pálné — jogosan a nő nevének kellene a családban öröklődnie. Maga a természet mily igazságosan kijelölte azt; miért nem emeli föl ezen igazság mellett szavát, hogy megmutassa, hogy nemcsak önző, de igazságos tud lenni? Majd utal arra, hogy Stowe Harryetnek, a Tamás bátya kunyhója szerzőjének, mily nagy része volt könyve által a rabszolgaság eltörlésében s szemére veti Madáchnak, hogy ezt „elfelejteni látszik, vagy készakarva hagyta említetlenül". A továbbiakban némi ellenmondást vél föl-

fedezni Madáchnak a nő alárendelt helyzetéről szánalomkeltő célzattal vázolt rajza s amaz intelem között, mellyel a költő óvja a férfiakat, hogy „ne túlozzák a hódolatot a nő irányában, mint a romantikában teszik".

A második levéltöredék még terjedelmesebben és még több szenvedéllyel kelt síkra a nők igazsága érdekében. Itt főként azt az állítást cáfolgatja Veres Pálné, „hogy a nő, ha szellemi fejlődését másként intéznék is és ha szabadon tanulhatna is, soha a férfiakat utól nem érhetné, mert már a természet kevesebb szellemi tehetséggel ruházza fel". Ügyes dialektikával állítja szembe ezzel Madách egy másik megjegyzését, mely elismeri, hogy „ha pedig olykor fellobban egy meteor s oly nő születik, ki magas szellemtől ihletve kiemelkedik neme korlátain, az minden okoskodásunk dacára is egyenlővé teendi magát a férfiúval...".

Levele folytatásában párhuzamot von a fiú- és leánynevelés szokásos módozatai között s emlékeztet arra a legnemesebb forrásból fakadó nagy áldozatra, hogy a nő, mint anya, minden idejét — önművelődésétől elvonva — családjának szenteli. A költőnek e levelekre vonatkozó felelete még nem került elő s a Nemzeti Múzeumban őrzött irodalmi hagyatéknak az Irodalomtörténeti Közlemények 1914. évfolyambeli ismertetése sem említi. Nagy László szerint, aki a Magyar Pedagógiai Lapokban (1895) e tárgyról szólva erre is kitér, Madách válaszában töredelmesen bevallotta Veres Pálnénak, hogy ha előzőleg beszélt volna vele a témáról, székfoglalóját egészen másképp írta volna meg.

Akár valóságon, akár hagyományon alapul e válasz, mindenképen megfelel annak a belső rokonszenvnek, mely nagy költőnket a magyar nőnevelés érdemes úttörőjéhez kapcsolta. A kis tollharcot Madách nem sokkal élte túl, mert 1864. okt. 5-én meghalt. Érdekes, hogy egyik költeménye, melyet állítólag Veres Pálnéhoz írt, a róla szóló életrajz legalább is így közli, már olyan képzetkörben mozog, mintha a költő tudott volna Veres Pálné később valóra váltott terveiről. A kis emlékvers, mely a Gyulai-féle kiadásba nincs fölvéve s Madách életírói sem említik, egész terjedelmében így hangzik:

Aki a művészetek országát
Gazdagítja, nemesen cselekszik,
S önkezével alkotott füzére
Jutalomként halántékán díszlik.

Aki a természetet szépíti
S keze alatt egy virágcsa nő fel,
Hálásan mosolyog rá a természet
S élend a természet szellemével.

De ki ember-kebleket képez ki,
Az teremt, mint Isteneknek társa;
Lelke hat, mig létez művelődés
S díja legszebb: embertársi hála.

Azt a tevékenységi kört, melyet a költő oly eszményi magasságba emel, Veres Pálné néhány év mulva a nagy nyilvánosság előtt is élete céljául tűzte ki; föltette magában, hogy a nemzeti nőnevelés ügyének fogja szentelni munkásságát. Elhatározásának indítékára már 1865. okt. 28-án, a Jókaitól szerkesztett Hon-ban közzétett „Felhívás a nőkhöz" c. cikkében céloz: „Benső indignációt okozott bennem — úgymond — mindenkor értelmeseknek tartott férfiak által gyakran ejtett ama véleménynyilvánulása, hogy a nőnek tudományos műveltsége szükségtelen." Mikor pedig az alapítandó Országos Nőképző Egyesület terve biztosabb körvonalú alakot öltött lelkében s már a megvalósulás lehetősége is föltünt, 1867. május 27-én az akkori női társadalom számos kiválóságának részvételével tartott értekezleten, elnöki megnyitó beszédében a következőképpen jelöli meg vállalkozása eszmei forrását: „Egyik lángelméjű költőnk mintegy 3 év előtt tudóstársasági beszédet tartott; tárgyául a nőt választotta, kiről többi között ilyféleképpen nyilatkozék: „A nő a férfira oly benyomást teszen, mint a megdermedt madár, mint az elhagyott gyermek. Nekem a nő csak csevegjen bármit, az mindegy; kelleme által mulattasson; hisz ha szellememet foglalkoztatni akarom, ott vannak könyveim, ezekhez folyamodom. Ezen szavak, mint zsarátnok égeték lelkemet. Szellemünk fejlődésének becse tehát számításukba sem jő; hogy a férfiakat kellemeink, szimpatikus hangunk által mulattassuk, ily lealacsonyító szerepre volnánk kárhoztatva! Fájdalmam közepette gondolkozni kezdettem e nézet igazsága vagy valótlansága felett, mert a gyakorlati élet e tételt igaznak tünteti fel eleinkbe, minek okát abban a feltevésben látom rejleni, hogy a nő csak férjhez menetele által juthat érvényre. Fentemlített költőnk pedig jelzi a nő kellemének hatását, azért azon igyekvés, a kellemet cifra mez, ügyes tánc, társalgási modor, zene s több efféle által nevelni. Nagy mesterünk tanításaiban vigaszt és valódi rendeltetésünk megfejtését találtam. Ő szellemi kincsünk gyarapítását egyaránt lelkünkre kötötte nemi különbség nélkül; a szellem országát és a halhatatlanságot mindnyájunknak egyforma részben megszerezte."

Az Országos Nőképző Egyesület, mely ilyenformán részben Madách hatásának köszönheti létét, Veres Pálné kitartó fáradozásai következtében rövidesen megalakult és megerősödött s 1868 óta felállított külön-

böző iskoláival fontos tényezője lett köznevelésünknek.

A nagynevű alapító földi pályája további részében úgyszólván minden szabad idejét ez intézmény ápolására fordította. Nevét a hír hamarosan szárnyára vette s lelkes kortársai sem fukarkodtak vele szemben az erkölcsi elismeréssel. Ő maga ugyan nem utasította el magától a megbecsülés e jeleit, mert bennük egyszersmind a fölvetett gondolat megerősödését látta, de abban a körülményben, hogy a nyilvánosságnak szánt önéletrajza a Madáchtól származó indítékra is hivatkozik, mintha a hálás megemlékezés áthárító mozdulata is benne rejlenék. Akárhogyan áll is a dolog, az bizonyos, hogy Veres Pálnét mindvégig foglalkoztatta a lángeszű kortársához fűződő belső élmények emléke s ennek nyoma még legkésőbbi írásaiból sem hiányzik.

Az 1880-as években Gyulai Pálon kívül az akkor még fiatal Mikszáth Kálmán is bizalmasai közé tartozott; gyakran megfordult a nagyasszony leányának irodalmi estélyein, de falusi otthonában is szívesen látott vendége volt Veres Pálné családjának. A találkozások alkalmával természetesen élénk eszmecsere tárgyai voltak az időszerű ujdonságok. Így került szóba 1884-ben Lamber Juliette-nek, a Madame Adam néven ismeretes francia írónőnek a mi viszonyainkról szóló, nyelvünkön épp akkor megjelent könyve: A magyarok hazája. Mikszáth ezzel kapcsolatban valamely fontos mozzanatra hívhatta fel vendéglátó úrnője figyelmét. Talán arra, hogy a külföldi hölgy könyve nem vett tudomást Az Ember Tragédiája szerzőjéről. Erre engednek következtetni Veres Pálné sorai: „Adam asszony művére vonatkozó, Váchartyánban mondott szavai nem hangzottak el a pusztában; nem bírtam menekülni hatásuk alól. Az Ember Tragédiája tárgyában írtam akkoriban Adam asszonynak; lehet, hogy legkisebb hatása sem lesz. Valóban alig is lehet, hiszen már néhány nappal levelem írása után meglepetésemre megjelent a francia kiadás, de lelkem megkönnyebbült a kötelesség lerovása által. Mellékelem neki írt soraimat magyarra fordítva."

A jelzett mellékletet, sajnos, nem közli a Veres Pálné működését ismertető, forrásul szolgáló kiadvány, s így nem állapítható meg, hogy mily természetű adatot rejt magában a levél idézett kitétele. Talán valamely szerencsés véletlen erre is világot vet, mint a Madách-irodalom egyéb körülményeire, melyekről bizony nem állítható, hogy velük szemben a kutatás már minden irányban megtette volna kötelességét.

Baros Gyula.

A KIADÁSÉRT FELELŐS HEGEDÜS ISTVÁN.

M. TUD. TÁRS. SAJTÓVÁLLALATA RT. BUDAPEST, VIII., MÚZEUM-KÖRÚT 6. — SZABÓ T. ISTVÁN